

HET GENTSE GEMEENTELEGER IN HET LAATSTE KWART VAN DE VIJFTIENDE EEUW

Een politieke, financiële en militaire analyse van de stadsmilitie

Jelle Haemers & Botho Verbist¹

In de steden van het graafschap Vlaanderen was het poorterschap onlosmakelijk verbonden met het vrijwaren van de stedelijke voorrechten en de veiligheid van de stad.² De schepenen konden dienstweigeraars boetes op leggen, hun poorterschap ontnemen of zelfs verbannen.³ Te Gent konden alle weerbare mannen tussen de twintig en de zestig jaar onder de wapens geroepen worden.⁴ Uitzonderlijk breidde de dienstplicht zich uit van zeventien tot zeventig jaar.⁵ Een permanente legerdienst bestond niet in het middeleeuwse Gent, maar in tijden van nood kon de stad dus wel een omvangrijk leger op de been brengen. Dit artikel brengt een politieke, financiële en militaire analyse van het Gentse gemeenteleger en koppelt daaraan een aantal nieuwe inzichten op de militaire geschiedenis van Vlaanderen.

Wanneer het Gentse gemeenteleger voor het eerst werd ingezet, is onbekend. Wel staat vast dat het in 1127-1128 bestond, aangezien het dan voor een eerste maal in de bronnen vermeld wordt, door Galbert van Brugge. In diens kroniek staat dat het Gentse gemeenteleger reeds een zekere faam

---

¹ De licentiaatsverhandeling van Botho Verbist (Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen), met als titel 'Van Nancy tot Cadzand. Het Gentse gemeenteleger van 1477 tot 1492' die in 2006 aan de Universiteit Gent onder het promotorschap van Marc Boone tot stand kwam, vormde de basis voor dit artikel. De tekst werd uitvoerig bijgewerkt en aangevuld door Jelle Haemers (Universiteit Gent). De auteurs danken Wouter Ryckbosch en Bert Verwerft voor hun hulp bij de eindredactie van dit artikel, dat tot stand kwam in het kader van het IUAP-project 'Stad en samenleving in de Lage Landen, 1200-1800' (Federaal Wetenschapsbeleid België).

² S. Gunn, D. Grummitt & H. Cools, *War, state, and society in England and the Netherlands, 1477-1559*, Oxford, 2007, p. 57.

³ J. Huytens, *Recherches sur les corporations gantoises, notamment sur celles des tisserands et des foulons, leur organisation civile, religieuse, militaire et commerciale, suivies d'un essai généalogique sur l'origine des familles de la Flandre*, Gent, 1861, p. 135; J. Putseys, 'Gemeenteleger van Gent (12de eeuw-1500)', in: W. Prevenier & B. Augustyn (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, p. 225. Zie ook Stadsarchief Gent (voortaan: SAG), reeks 400 (stadsrekeningen), n° 28, f° 339v.: 'up den ban van Xjaren'.

⁴ M. Heins, *Gand, sa vie et ses institutions*, Gent, 1912, dl. 1, p. 36.

⁵ Bijvoorbeeld in 1488 toen het keizerlijke leger voor de stad gelegerd was (SAG, reeks 20, n° 7, f° 60r en 62r; reeks 400, n° 29, f° 420r).

had verworven, vooral op het vlak van belegeringen. Dat betekent dat het Gentse gemeenteleger ook vóór 1127-1128 actief was.⁶ In de dertiende eeuw deed zich echter een belangrijke evolutie voor in Vlaanderen. Het grafelijke ridderleger werd verzwakt door een daling van inkomsten van de adel en een vermindering van het aantal ridders. Dit had tot gevolg dat de gemeentelegers een steeds belangrijkere rol konden opeisen in het graafschap en weldra het belangrijkste onderdeel zouden vormen van het grafelijke leger.⁷ Meer nog, voortaan zouden de Vlaamse stadsmilities niet meer weg te denken zijn uit de legers van de Vlaamse graven, die zonder de steun van hun steden amper een omvangrijke troepenmacht konden financieren. Deze evolutie kwam een eerste maal duidelijk tot uiting bij de Guldensporenslag in 1302. De Vlaamse gemeentelegers vervulden een veel belangrijkere rol in het leger van hun heer dan andere gemeentelegers, zoals bijvoorbeeld de Franse gemeentelegers, die slechts een marginale rol speelden in het koninklijke leger. De grote Vlaamse steden konden immers dankzij de hoge concentratie van mensen en kapitaal omvangrijke en goed uitgeruste milities op de been brengen. De aanwezigheid van belangrijke middengroepen en ambachten in de stedelijke samenleving is daar uiteraard niet vreemd aan.⁸

De Bourgondische hertogen daarentegen hadden bijna uitsluitend slechte ervaringen met de Vlaamse gemeentelegers. De toon voor deze moeilijke relatie werd meteen gezet toen Filips de Stoute zijn schoonvader Lodewijk van Male in 1382 als graaf van Vlaanderen opvolgde. Enkel met de militaire steun van de Franse koning kon hij de Gentse opstand onder Filips van Artevelde (1379-1385) neerslaan. Hoewel in de daaropvolgende decennia de Vlaamse troepen soms de hoofdmoot uitmaakten van het Bourgondische leger⁹, verzwakte hun weigering om op te trekken of de plotse terugtrekking vaak de militaire slagkracht van de hertogen. Toen bijvoorbeeld Karel de Stoute in de winter van 1470-1471 tegen de Franse koning Lodewijk XI een offensief startte om de steden aan de Somme te heroveren, gaven de Vlaamse gemeentelegers veel te laat gevolg aan zijn oproep tot mobilisatie en bovendien traden ze met veel minder manschappen aan dan beloofd.¹⁰ Bovendien kwam het voor dat de stadsmilities, eens terug in hun stad, hun strijd lust terugvonden en weigerden de wapens neer te leggen zolang de hertog niet enkele van hun eisen had inge-

⁶ J.-F. Verbruggen, *Het leger en de vloot van de graven van Vlaanderen vanaf het ontstaan tot in 1305*, Brussel, 1960, pp. 101-103. De vermelding in Galbert vindt men in: R. Van Caenegem, A. Demyttenaere & L. Devliegher, *De moord op Karel de Goede*, Leuven, 1999, p. 245-268.

⁷ Verbruggen, *Het leger en de vloot*, p. 106; Putseys, 'Gemeenteleger van Gent', pp. 225-226.

⁸ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld*, Gent, 2002, p. 609.

⁹ B. Schnerb, 'Le recrutement social et géographique des armées des ducs de Bourgogne (1340-1477)', in: J.-M. Cauchies (ed.), *Guerre, pouvoir, principauté*, Brussel, 2002, p. 56.

¹⁰ J. Haloppeau, *Le drame entre la France et la Bourgogne*, Parijs, 1940, pp. 101-110.

HET GENTSE GEMEENTELEGER

willigd. Indien hier niet aan voldaan werd kon dit zelfs in een opstand ont-aarden.¹¹

Dit gebrek aan 'gehoorzaamheid' van de stedelijke milities hing uiteraard nauw samen met de politieke macht die ze in het graafschap Vlaanderen hadden weten te verwerven. De onenigheden over de inzet van de gemeentelegers in het hertogelijke leger tussen de hertog en de Vlaamse steden was bijgevolg een onderdeel van de troebele politieke relatie tussen beide tegenspelers. De gemeentelegers waren immers eerst en vooral stadskorpsen. Bijgevolg plaatsen ze de belangen van hun stad en kwartier dan ook op de eerste plaats, ongeacht de belangen van de heer. De Vlaamse steden weigerden bijvoorbeeld bij de vermelde herovering van de steden aan de Somme hun medewerking aan het hertogelijke initiatief te verlenen omdat ze geen heil zagen in deze veldtocht die enkel de persoonlijke belangen van de Bourgondische dynastie diende. Bovendien zette het hertogelijke initiatief de internationale handel, de basis van de welvaart van de steden, onder druk. Gelijkwaardige belangen motiveerden bijvoorbeeld ook de Brugse en Gentse troepen toen zij de hertogelijke veldtocht tegen Calais onderbraken in 1436.¹² Niet zozeer de vermeende incompetentie van de Vlaamse gemeentelegers, maar wel de tegengestelde belangen met de hertog deden hen naar de moederstad terugkeren.

De stadsmilities vormden voor de Bourgondische hertogen eveneens een blok aan hun been omdat ze het verlengstuk waren van de politieke macht van de steden. Tijdens opstanden van de steden tegen het Bourgondische gezag kwam het vaak tot militaire confrontaties tussen steden en hertog. In deze conflicten waren de stedelijke milities vaak de evenknie van het leger van de hertog, zeker als de laatstgenoemde niet over grote fondsen kon beschikken om een grote troepenmacht op de been te brengen. De hertogen waren er zich dan ook van bewust dat de zelfstandigheid van de steden in het graafschap en bijgevolg ook van de Vlaamse gemeentelegers in het Bourgondische leger een bedreiging vormden voor de door hen zo gekoesterde centrale macht. Dankzij hun gemeentelegers stonden de steden immers in een sterke positie waardoor de hertog hen niet ongestraft zijn wil kon opleggen. Vanuit die optiek is het logisch dat de hertogen al gauw zullen trachten de macht van de gemeentelegers in te perken. Het neerslaan van een stedelijke opstand bood voor de hertog een uitstekende kans om de macht van de stad en haar milities in te dammen. Na de Vrede van Gavere van 1453, bijvoorbeeld, schafte hertog Filips de Goede de Gentse paramilitaire groepering van de Witte Kaproenen af, een speciaal korps binnen het gemeenteleger waarmee de schepenen hun macht oplegden aan het Gentse kwartier (we komen er later op terug). Het zal echter

---

¹¹ Bijvoorbeeld tijdens Jan zonder Vrees' campagne tegen de Armagnacs in 1411 of de belegering van Calais door Filips de Goede in 1436, zie respectievelijk V. Fris, *Het Brugsche Calfvel van 1407-1411*, Antwerpen, 1911, B. Schnerb, *Jean sans Peur: le prince meurtrier*, Parijs, 2005, pp. 537-538, en J. Dumolyn, *De Brugse opstand, 1436-38*, Kortrijk, 1997, pp. 147-174.

¹² *Ibidem*, pp. 147-150.

duren tot de ‘*Concessio Carolina*’ van Keizer Karel uit 1540 alvorens het Gentse gemeenteleger effectief ontwapend werd.¹³

In de verouderde literatuur over het militaire verleden van de Vlaamse steden, en van Gent in het bijzonder, wordt vaak de nadruk gelegd op de manke organisatie, het gebrek aan discipline of soms zelfs de ‘lafheid’ van de Vlaamse gemeentelegers om enerzijds hun herhaaldelijke terugtrekking van het slagveld, en anderzijds hun falend succes doorheen de tijd te verklaren.¹⁴ Zoals gesteld, is de politieke onenigheid tussen vorst en stad in de late middeleeuwen een geschiktere argumentatie om de zogenaamde ‘ongehoorzaamheid’ van de gemeentelegers in de oorlogen van de Bourgondische hertogen te verklaren. Evenmin kunnen we een gebrek aan discipline bij de stadstroepen aanhalen om hun dalende belang in de militaire geschiedenis van het graafschap te verduidelijken. Dit artikel toont immers aan dat het Gentse gemeenteleger tot op het einde van de vijftiende eeuw van een strakke organisatie, een hoogst gesofisticeerde structuur en een grote discipline getuigde. Weliswaar hebben de Gentse gemeentelegers, ondanks hun roemrijke verleden, het door de ontwikkelingen op het gebied van de krijgskunst moeten afleggen tegen de beroepslegers. Deze militaire evolutie vindt volgens ons geen oorzaak in een vermeende afbrokkelende structuur en afgenomen tucht van het Gentse gemeenteleger, maar in de staatkundige evolutie in het graafschap Vlaanderen. De concentratie van machtsmiddelen op een centraal niveau, met name van politieke macht en financiële middelen, stelde het Bourgondische hof in staat grotere legers te mobiliseren dan de steden.¹⁵ De inwendige versterking van institutionele structuren en de uitbreiding van hun persoonlijke domein (door de accumulatie van gewesten) verleenden de Bourgondische hertogen de militaire middelen om de

¹³ Over de Vrede van Gavere: J. Haemers, *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal*, Kortrijk, 2004, pp. 387-395. De Karolijnse Concessie bepaalde dat het oorlogsmaterieel van de ambachten en de stad naar het ‘Spanjaardenkasteel’ diende te worden overgebracht (M. Boone, ‘*Le dict mal s’est espandu comme peste fatale*’. Karel V en Gent, stedelijke identiteit en staatsgeweld’, *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* (voortaan: *HMGOG*), 54 (2000), pp. 54-61).

¹⁴ Zie bijvoorbeeld G. Guillaume, *Histoire de l’organisation militaire sous les ducs de Bourgogne*, Brussel, 1847, p. 94. De ‘buitenlandse’ literatuur volgt vaak nog deze verouderde visie, zoals bijvoorbeeld bij de beschrijving van de omsingeling van Calais, toen de Vlaamse troepen vroegtijdig het beleg verlieten (S. Rose, *Calais. An English town in France, 1347-1558*, Woodbridge, 2008, pp. 70-72; zie ook D. Grummitt, *The Calais garrison. War and military service in England, 1436-1558*, Woodbridge, 2008, p. 33, die weliswaar al opmerkt dat de vermeende lafheid van de Vlamingen voornamelijk gebaseerd is op vermeldingen in middeleeuwse poëzie).

¹⁵ Over de staatkundige evolutie in Vlaanderen, zie onder andere: W. Blockmans & W. Prevenier, *De Bourgondiërs, de Nederlanden op weg naar eenheid (1384-1530)*, Amsterdam, 1997; J. Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, Leuven, 2003.

HET GENTSE GEMEENTELEGER

Vlaamse gemeentelegers de baas te kunnen – want in veldslagen zegeviert vaak het recht van de sterkste.

1. Kader en bronnen

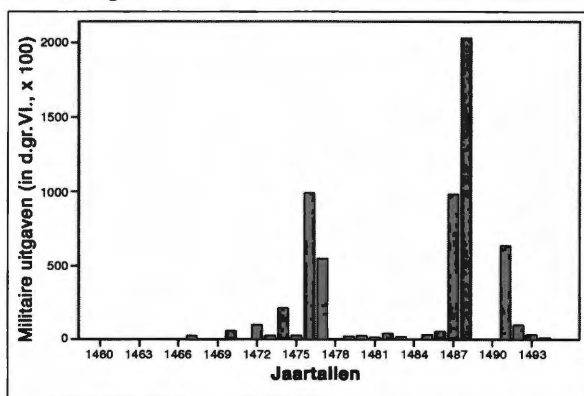
Dat werd althans het Gentse gemeenteleger gewaar in het laatste kwart van de vijftiende eeuw. In de tijdspanne tussen 1477 en 1492 trad de stedelijke militia immers vaak in het offensief, en het defensief. Na de onverwachte dood van hertog Karel de Stoute op het slagveld te Nancy op 5 januari 1477 startte de Franse koning Lodewijk XI een militair offensief tegen de Nederlanden met de bedoeling een aantal gewesten (waaronder Picardië en Artesië) terug aan het Franse kroondomein te voegen. Dat het Bourgondische leger niet ingreep tegen de annexionistische poging van Lodewijk XI was een ander gevolg van de slag bij Nancy, waar dat leger gedecimeerd werd. Bovendien was de Bourgondische staat failliet ten gevolge van de dure oorlogen die de hertog in de voorafgaande jaren gevoerd had. Aangezien in de steden tegenstanders van Karel de Stoute de macht grepen in 1477 om diens autoritaire beleid ongedaan te maken, werd niet alleen het politieke gewicht van de steden in Vlaanderen verhoogd, maar traden eveneens de stedelijke militia's opnieuw op de voorgrond. Om zich van de broodnodige steun van de gemeentelegers te verzekeren, diende de erfopvolgster van Karel de Stoute, Maria van Bourgondië, in het voorjaar van 1477 de herwonnen politieke en militaire autonomie van de Vlaamse steden in privileges toe te staan.¹⁶ De balans was echter in die mate in het voordeel van de steden doorgeslagen, dat de echtgenoot van Maria, Maximiliaan van Oostenrijk, de daaropvolgende jaren politiek tegengas diende te geven om de autonomie van de dynastie te vrijwaren. Maar toen het beleid van Maximiliaan dezelfde autoritaire weg opging als dat van Karel de Stoute, traden de steden opnieuw in actie. Meer nog, na het plotse overlijden van Maria van Bourgondië in maart 1482 ontzegden de Drie Leden van Vlaanderen (Gent, Brugge en Ieper) Maximiliaan het regentschap over zijn minderjarige zoon en graaf van Vlaanderen, Filips de Schone. Tijdens de daaropvolgende Vlaamse Opstand (1482-1492) kwam het tot een regelrechte politieke en militaire confrontatie tussen de Habsburgse vorst en de Vlaamse steden, met Gent op kop. De Drie Leden richtten in juni 1483 een regentschapsraad op met vertegenwoordigers van de adel en de steden uit het graafschap die voortaan in naam van Filips de Schone het graafschap zou besturen. Uiteindelijk zou Gent met de Vrede van Cadzand in juli 1492 het onderspit moeten delven, nadat de stad reeds de

---

¹⁶ De context in W. Blockmans (ed.), *1477. Het algemene en de gewestelijke privileges van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden*, Kortrijk, 1985, pp. 97-125; J. Haemers, *For the Common Good. State Power and Urban Revolts in the Reign of Mary of Burgundy, 1477-1482*, Turnhout, 2009, pp. 11-18. Specifiek voor Gent: K. Hancké, 'Confiscaties als politiek wapen in intern stedelijke conflicten, casus: Gent: 1477-1492', *HMGOG*, 49 (1995), pp. 197-220.

regentschapsraad eind 1489 had moeten opdoeken, omdat het graafschap economisch uitgeput was na een decennium van militaire strijd.¹⁷

Die strijd, en voornamelijk de rol van Gent en zijn stadsmilities daarin, vormt het onderwerp van dit artikel. Het veelvuldige militaire optreden van het Gentse gemeenteleger in enerzijds de oorlog met Frankrijk tijdens de regering van Maria van Bourgondië (1477-1482), die hernomen werd door Maximiliaan van Oostenrijk in 1486 (en pas eindigde met de Vrede van Senlis van 1493 tussen Maximiliaan en de Franse koning Karel VIII), en de militaire strijd tussen Maximiliaan en Gent anderzijds (1482-1492), heeft talrijke bronnen geproduceerd die ons makkelijk in staat stellen om de structuur van het Gentse gemeenteleger te bestuderen. Meer bepaald in de Gentse stadsrekeningen (reeks 400 van het oud archief) duiken vanaf 1477 uitvoerige uitgavenposten op die de samenstelling van het Gentse gemeenteleger belichten. Om de oorlog tegen Frankrijk het hoofd te bieden, vervijfvoudigde het stadsbestuur in 1477 de militaire uitgaven – een hoog niveau dat pas in 1487 en 1488 zou geëvenaard en zelfs overtroffen zou worden (toen de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk een nieuwe fase inging). Beide pieken tonen aan dat in deze jaren het Gentse leger van een nieuwe uitrusting voorzien werd. De uitmuntende studie van Wouter Ryckbosch naar de Gentse stadsfinanciën ontslaat ons verder van een diepgaande analyse van de stadsrekeningen. Onderstaande grafiek uit zijn werk toont aan dat Gent in sommige jaren diep in de buidel tastte om enerzijds de Franse koning, en later Maximiliaan van militair weerwoord te dienen.

Grafiek 1: Militaire uitgaven van Gent (1460-1495), op basis van de stadsrekeningen.¹⁸

¹⁷ Over deze strijd: W. Blockmans, 'Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 140 (1974), pp. 257-368; J. Haemers, 'Philippe de Clèves et la Flandre. La position d'un aristocrate au coeur d'une révolte urbaine (1477-1492)', in: J. Haemers, H. Wijsman & C. Van Hoorebeek (eds.), *Entre la ville, la noblesse et l'Etat: Philippe de Clèves (1456-1528), homme politique et bibliophile*, Turnhout, 2007, pp. 21-99.

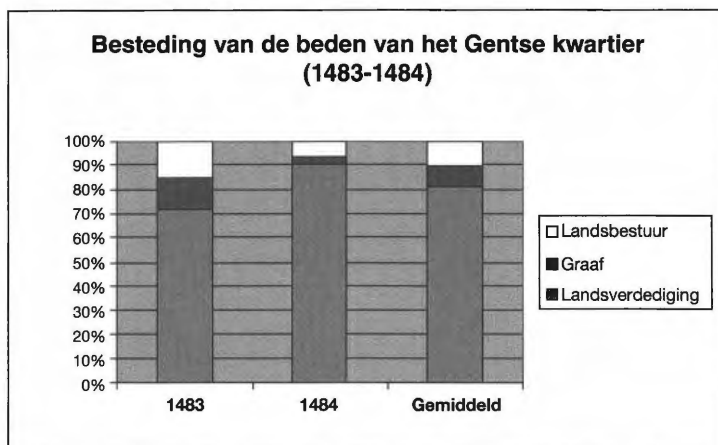
¹⁸ Bron: W. Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand. De Gentse stadsfinanciën op het einde van de middeleeuwen (1460-1495)*, Gent, 2007, p. 45.

HET GENTSE GEMEENTELEGER

Zoals Ryckbosch terecht opmerkt, betekenen de lagere waarden in de boekjaren 1478-1486 en 1489-1490 niet dat Gent toen bespaarde op militaire uitgaven. Integendeel. De verregaande fiscale inspanning van de stad noopte de stadsontvangers tot boekhoudkundige specialisatie. Bijgevolg ontstonden in de Gentse financiële administratie naast de overkoepelende stadsrekeningen verscheidene 'zij' – of 'deelrekeningen' (bewaard in reeks 20 van het oud archief van het stadsarchief) waarin inkomsten van uitzonderlijke oorlogsbelastingen werden genoteerd. Met deze fiscale inkomsten werden aparte rekeningen gevoed die voornamelijk oorlogsonkosten dekken, en nadien niet in de algemene stadsrekeningen werden opgenomen. Maar aangezien deze boekhoudkundige curiosa maar fragmentarisch bewaard bleven, is het moeilijk een volledig beeld te schetsen van de toenmalige financiële situatie van de stad. Toen bijvoorbeeld de Vlaamse regentschapsraad in 1483 en 1484 in totaal vier beden aan het graafschap oplegde om in het onderhoud van Filips de Schone te voorzien en het land te besturen, vloeyde de opbrengst naar deelrekeningen die niet in de overkoepelende stadsrekening werden opgenomen. De ontvangsten van deze rekeningen, op zich een mooie getuige van de verregaande politieke, financiële en militaire autonomie van de steden in het onderzochte tijdvak, beperkten zich overigens niet enkel tot de stad, ook de ondergeschikte kasselrijen en steden van het Gentse kwartier hoestten voor de oorlog geld op. Zoals gebruikelijk in het graafschap Vlaanderen stortten ze het geld door aan de hoofdstad van het kwartier (Gent in dit geval). Aangezien de meerderheid van de uitgaven van deze uitzonderlijke oorlogsbelastingen de landsverdediging betrof, zoals grafiek 2 aantoont, vormen ze een handige bron in ons onderzoek. Gemiddeld een vijfde van de opbrengst gebruikte de ontvanger om administratieve onkosten van de regentschapsraad te dekken en in het onderhoud van de graaf te voorzien, het grootste aandeel (gemiddeld 80,98 %) werd besteed aan '*den sauldoyers liggende in de bewaernessen van den sloten ende andere sauldoyers te voet ende te perde upghestelt jeghen tinbreken van den vianden*'.¹⁹

---

¹⁹ SAG, reeks 20, n° 2, f° 1r. In oktober en nogmaals in december 1483 stemden de Drie Leden met een bede in, een toelage van respectievelijk 24.000 en 96.000 lb. par. In april en augustus 1484 keurden de Drie Leden nog twee beden goed, respectievelijk van 48.000 en 96.000 lb. par. – laatstgenoemde omdat er oorlog met Maximiliaan dreigde (W. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)*, Brussel, 1978, pp. 616-617). In februari 1484 waren de Drie Leden het eens om een bede voor de betaling van 20.000 soldaten te lichten, maar te Gent noch te Brugge werd tot de inning hiervan overgegaan. De andere beden werden in het Gentse kwartier geïnd door Jan Rufflaert (SAG, reeks 20, n° 2 (beden van 1483) en 3 (beden van 1484); voor meer achtergrond: Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, pp. 44-54). De onkosten voor de hofhouding van de graaf werden doorgestort aan algemeen ontvanger Jan van der Scaghe en de penningmeester van de graaf, Andries Andries (SAG, reeks 20, n° 2, f° 7v). Ook de Brugse rekeningen van deze beden bleven bewaard, en geven een gelijkaardig beeld (Stadsarchief Brugge, Oud Archief, Oorlogsrekeningen, nrs. 3 en 4): 81,08 % van de opbrengst werd aan de landsverdediging gespenseerd.

Grafiek 2: Procentuele besteding van de beden die in het Gentse kwartier geïnd werden in 1483 en 1484, op basis van de oorlogsrekeningen.²⁰

Concreet betroffen de betalingen in 1483 kosten aan fortificaties van kastelen in het Gentse ommeland, soldij voor troepen die er gelegerd waren ‘*ter bewaernesse ende versekerthede van den lande*’ en enkele soldaten, te voet en te paard, die door de stad ingezet werden waar nodig. De kastelen en burchten van Oudenaarde, Aalst, Dendermonde, Biervliet, Rupelmonde, Saaftinge en, in samenwerking met Brugge, Sluis werden hersteld en/of bewapend.²¹ Gent bouwde dus de zogenaamde ‘militaire cirkel’ rond de stad uit, een verdedigingsgordel die de inval van hertogelijke troepen in het kwartier diende tegen te gaan, en de bevoorrading van de stad diende veilig te stellen (zoals de stad ook in 1451-53 had gedaan²²). In 1484 diende de opbrengst van de Gentse beden om de invasie van de troepen van Maximiliaan in het zuidoosten van het Gentse kwartier te stoppen. De stad betaalde enerzijds de soldij van Franse troepen die onder leiding van maarschalk Philippe de Crèvecoeur de Vlamingen in hun strijd tegen Maximiliaan bijstonden en anderzijds van huurlingen en weerbare mannen uit de ambachten onder leiding van de Gentse hoofdmannen (daarover verder meer). De ontvanger stortte ook geld door aan Jacob van Savoye, graaf van Romont en kapitein-generaal van Vlaanderen, om het graafschap tegen de inval van Maximiliaan te wapenen. Uiteindelijk zouden de militaire en financiële inspanningen van het Gentse kwartier niet opkunnen tegen de overmacht van het hertogelijke leger van Maximiliaan, die

²⁰ De rekening van 1483 bracht 3243 lb. 2 s. 7 d. gr. op (SAG, reeks 20, n° 2, f° 1r). De rekening van 1484 bracht 7022 lb. 1 s. 1 d. gr. op (SAG, reeks 20, n° 3, f° 1r), maar de opbrengst van de kasselrijen Dendermonde en Oudenaarde was onvolledig. De ontvanger liep door de gedeeltelijke inname van deze kasselrijen in het najaar van 1484 1575 lb. 2 s. 7 d. gr. mis (f° 92 v°); deze achterstallige som werd niet in de grafiek opgenomen.

²¹ SAG, reeks 20, n° 2, f° 13r-24v.

²² Haemers, *De Gentse opstand*, pp. 341-2.

HET GENTSE GEMEENTELEGER

in het voorjaar van 1485 het graafschap gewapenderhand veroverde. Gent zou echter in november 1487 opnieuw in opstand komen tegen de aartshertog, die in het voorjaar van 1488 in Brugge opgesloten werd. Om de volledige Bourgondische Nederlanden in de opstand tegen Maximiliaan te betrekken, startte edelman Filips van Kleef, als leider van de Vlaamse troepen, in het najaar van 1488 een veroveringstocht buiten Vlaanderen. Maar zoals reeds gesteld, zouden na een lange oorlog Gent en Filips van Kleef in Maximiliaan hun meerdere moeten erkennen.²³

2. De samenstelling van het Gentse gemeenteleger

Het Gentse gemeenteleger bestond uit drie delen. De hoofdmoot maakten de zogenaamde sergeanten uit, de soldaten die uit de ambachten en de poortერიj werden gerekruteerd. Daarnaast stonden speciale korpsen de stad ter beschikking voor de landsverdediging. Het leger werd aangevuld met een tros. Elk van deze delen bespreken we afzonderlijk. Tijdens de periode 1477-1492 werd het Gentse stadsleger zelden volledig ingezet op het slagveld. Enkel in 1477, onder andere in de veldslag te Pont d'Espierre tegen Franse troepen, kwamen grotere legereenheden tegenover elkaar te staan.²⁴ In het beginjaar van de oorlog tegen Frankrijk maakte het Gentse gemeenteleger deel uit van het grafelijke (Vlaamse) leger waarin ook troepen van Brugge en Ieper waren ondergebracht. De overmacht en het verrassingseffect van de Franse inval (onder andere de kapitein van het grafelijke leger, de hertog van Gelre, sneuvelde er) had de terugtrekking van de Vlaamse troepen tot gevolg. Weliswaar betekende de veldslag het einde van de Franse invasie in het graafschap Vlaanderen. Hoewel het nog tot schermutselingen met Franse troepen in de grensregio van het graafschap kwam, bleven grote veldslagen tussen het Franse en Bourgondische leger nadien uit. Pas in augustus 1479 (met de slag bij Enguinegatte, ook wel Guinegatte genaamd, bij Terwaan) vond opnieuw een grootschalige confrontatie tussen het Franse en het voltallige Bourgondische leger plaats.²⁵ Een onbesliste veldslag, die niet in zijn opzet slaagde (Maximiliaan wou Artesië heroveren), maar die wel de Franse dreiging voor Vlaanderen definitief wegnam. Tot kleinere schermutselingen kwam het in de voorafgaande jaren wel, een soort van guerrillaoorlog tussen Franse vooruitgeschoven troepen en Vlaamse verdediging. Een gelijkaardige tactiek kenmerkt de oorlog van de Vlaamse steden tegen Maximiliaan. In de jaren 1480 vochten kleinere Gentse troepeneenheden strategische veldslagen of belege-

²³ Haemers, 'Philippe de Clèves', pp. 61-65.

²⁴ A. Salamagne, 'La défense des villes des Pays-Bas à la mort de Charles le Téméraire (1477)', in: P. Contamine & O. Guyotjeannin (eds.), *La guerre, la violence et les gens au Moyen Age*, Parijs, 1996, p. 296.

²⁵ J.-F. Verbruggen, *De slag bij Guinegatte, 7 augustus 1479. De verdediging van het graafschap Vlaanderen tegen de koning van Frankrijk, 1477-1480*, Brussel, 1993.

ringen uit die we in dit artikel niet in detail zullen bespreken, maar terloops aanhalen. Het betreft militaire acties waarbij slechts een beperkt aantal mannen werd ingeschakeld, gaande van een tiental tot maximaal enkele honderden, zoals plundertochten in vijandelijk gebied en aanvallen op vijandige versterkingen. De inzet van de troepen bleef tijdens deze gevechten beperkt, maar toch geven ze een duidelijke inkijk in de structuur van het Gentse gemeenteleger

2.1 De sergeanten

De sergeanten (of 'serianten') waren de soldaten die uit de ambachten en de poorterij werden gerekruteerd. Zij vormden het gros van het Gentse gemeenteleger. Het oproepen van dit leger gebeurde doorgaans door middel van een trompetter die de mannen opriep op een welbepaald tijdstip op een welbepaalde plaats te verzamelen om gemonsterd te worden. Enkel in geval van nood werden ze met de noodklok te wapen geroepen.²⁶ De uitrusting van de sergeanten behoort tot de 'standaardnorm' van bewapening in de late middeleeuwen. Op de verdwenen muurschilderingen van de Gentse 'Leugemeete' (uit de kapel van het godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel, midden van de veertiende eeuw) staat de Gentse uitrusting te bewonderen: krijgslieden met een helm met maliënkop, een maliënkolder, lederen handschoenen, en een wapenkleed.²⁷ Hiërarchisch geordend, begeleid met banieren trok het zwaar bewapende Gentse gemeenteleger op. De voornaamste wapens waren pieken, hellebaarden en afstandswapens (zoals kruisbogen). Vaak vervingen de Gentenaars de hellebaarden deels door loden hamers.²⁸ Bovendien legden ze ook een grotere nadruk op de afstandswapens dan bijvoorbeeld de Zwitserse troepen deden.²⁹

2.1.1 Organisatie op basis van de drie leden

In 1477, bij het nieuws van de dood van Karel de Stoute, eisten de ambachten dadelijk weer een groot deel van de politieke beslissingsmacht in de stad op. De ambachten konden voortaan weer van de privileges genieten die hen in de voorafgaande jaren waren afgenomen. Ze verkregen opnieuw politieke zelfbe-

²⁶ R. Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw*, Brugge, 2005, p. 125.

²⁷ Een uitgebreide beschrijving in J. Baldewijns & L. Watteuw, 'Calques van de muurschilderingen uit de Leugemeete met voorstelling van de stedelijke milities (1861-2004)', *HMGOG*, 60 (2006), pp. 337-367.

²⁸ De befaamde *goedendag* waarmee de gemeentelegers in de veertiende eeuw de Franse ridderlegers bestreden, was niet meer in gebruik in 1477. In de rekeningen, noch in de verhalende bronnen treffen we ze aan.

²⁹ Namelijk hand- en kruisbogen, soms vuurwapens. In 1479 bijvoorbeeld bestelde de stad niet minder dan 352 haakbussen (SAG, reeks 400, n° 27, f° 127v). Over de bewapening van middeleeuwse gemeentelegers: J.-F. Verbruggen, *The art of warfare in western Europe during the Middle Ages*, Oxford, 1977, pp. 99-128.

schikking, en een permanente vertegenwoordiging in het stadsbestuur. De symbolische terugkeer van de banieren van de Gentse ambachten (die op het slagveld werden meedragen en in 1453 door Filips de Goede waren geconfisqueerd) toont aan dat de ambachten opnieuw op het politieke, maar ook op het militaire toneel meespeelden. Met de schepenverkiezing van 15 februari 1477 werd te Gent het systeem van de zogenaamde 'drie leden' opnieuw ingevoerd, dat eruit bestond dat de drie leden van de stad, de poorterij, de weverij en het lid van de kleine neringen, voortaan proportioneel de schepenzetels zouden verdelen.³⁰ Dit institutionele systeem, dat sinds 1360 het politieke leven in de stad beheerste, had een einde gemaakt aan de interne strijd om de macht tussen de Gentse ambachten en bijgevolg een pacificerende werking op de stedelijke politiek. Ook het gemeenteleger was na 1477 georganiseerd volgens het principe van de drie leden, zoals dat voor de Vrede van Gavere van 1453 het geval was. In 1477 heroverden de Gentse ambachten dus niet alleen hun politieke, maar ook de militaire macht.

Hoe verliep de mobilisatie in de praktijk? Op het moment dat de stad besloot een leger uit te zenden, bepaalde het stadsbestuur vooreerst de nodige troepensterkte. Vervolgens werd voorgeschreven hoeveel mannen elk van de drie leden diende te leveren. Elk lid had hiervoor zijn eigen rekruteringsysteem en organisatie, zoals zo dadelijk zal blijken. Dat deze drie leden nagenoeg compleet onafhankelijk van elkaar waren georganiseerd, blijkt duidelijk uit de stadsrekening van het schepenjaar 1476-1477. Daarin staat dat elk lid een eigen ontvanger had, die enkel een rekening opstelde van de oorlogsuitgaven voor het lid waarvoor hij bevoegd was.³¹ Deze drie oorlogsrekeningen van de ontvangers werden vervolgens samengebracht in een overkoepelende rekening, opgesteld door de ontvangers van de stad.³² Opvallend is ook dat niet steeds alle leden werden opgeroepen om dienst te doen. Het kon gebeuren dat slechts één lid werd opgeroepen, zoals de poorterij. Vermoedelijk omdat poorters over paarden beschikten, leverden zij soms cavaleristen in tijden van

³⁰ Over dit systeem: M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen, ca. 1384 – ca. 1453: een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1990, *passim*. Over de herinvoering ervan in 1477: Haemers, *For the Common Good*, pp. 228-231.

³¹ Willem Rijn stelde de oorlogsrekening op voor het lid van de poorterij: SAG, reeks 400, n° 25, f° 339r-356v. Heynric de Munc voor het lid van de weverij: SAG, reeks 400, n° 25, f° 407r-425v. Zegher de Mey stelde ten slotte de oorlogsrekening van het lid van de neringen op: SAG, reeks 400, n° 25, f° 426r-455r. Over deze rekeningen: W. Blockmans, 'Peilingen naar de sociale structuren te Gent tijdens de late 15de eeuw', in: *idem*, e.a., *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw. Deel I: tekst*, Kortrijk, 1971, p. 217.

³² Deze was opgesteld door Lievin Uutermere en Olivier de Baenst (SAG, reeks 400, n° 25, f° 301r-316r).

nood.³³ Maar ook de andere leden konden apart opgeroepen worden.³⁴ Ook de militaire taken werden vaak per lid verdeeld. Vaak kregen de leden de bewaking van een bepaald deel van de vesten en poorten toegewezen. De twee Gentse overdekens (van de neringen en van de weverij) konden permanent over een kleine lijfwacht beschikken (de zogenaamde knapen en zwaarddragers) die vermoedelijk met de inkomsten van de ambachten betaald werden. Vaak reisde deze persoonlijke garde mee naar het slagveld indien de overdeken ten strijde trok.³⁵ Deze lijfwachten werden overigens ook ingezet voor de bewaking van Maximiliaan van Oostenrijk te Brugge. Toen deze gevangen genomen werd in de Reiestad in februari 1488 beslisten de Drie Leden van Vlaanderen dat de Rooms-koning over een persoonlijke lijfwacht zou beschikken, samengesteld uit troepen van de Drie Leden. Gent vaardigde toen een militaire delegatie van de drie leden van de stad af, waaronder soldaten uit de lijfwachten van de overdekens en dekenen van de stad.³⁶ Uit deze vermelding blijkt dus ook dat niet alleen de overdekens, maar ook de dekenen van de ondergeschikte ambachten uit de stad over een lijfwacht beschikten.

Het lid van de *kleine neringen* bestond uit 53 ambachten. Net als het lid van de weverij werd het geleid door een overdeken. Hij liep aan het hoofd van de troepen van het lid van de neringen. Vaak echter delegeerde hij een stadhouder (of onderdeken) die als plaatsvervanger met een expeditie meegezonden kon worden.³⁷ Elk van de 53 ambachten stond dan weer onder leiding van zijn eigen deken die werd bijgestaan door enkele gezworenen.³⁸ Deze deken had, net als de overdeken voor het volledige lid van de neringen, het militaire commando over de mannen van zijn ambacht.³⁹ Zoals hierboven reeds werd aangehaald moest elk van de drie leden een aantal mannen uitrusten voor de oorlog. Eenmaal ze over dit cijfer beschikten, werd binnen het lid bepaald hoeveel man elke ambacht voor zijn rekening diende te nemen. Dit aantal kon sterk verschillen per ambacht omdat men rekening hield met de grootte van het ambacht, het belang ervan, de financiële draagkracht en dergelijke meer. Na de bepaling van de troepensterkte, diende de deken te bepalen welke ambachtslieden het leger zouden vervoegen. Dit kon op drie manieren gebeuren. Ofwel koos de deken het benodigde aantal mannen zelf uit,⁴⁰ ofwel

³³ *Mémoires de Jean de Dadizeele, souverain-bailli de Flandre, haut-bailli de Gand, capitaine-général de l'armée flamande*, J. Kervyn de Lettenhove (ed.), Brugge, 1850, p. 8.

³⁴ Bijvoorbeeld: 'Item betaelt [...] van dat hij gheplijert heeft dat uut elcken neeringhe daernaer zoude trecken twee mannen' (SAG, reeks 400, n° 25, f° 256v).

³⁵ SAG, reeks 400, n° 28, f° 339v.

³⁶ SAG, reeks 400, n° 29, f° 390r-393v.

³⁷ Dit was bijvoorbeeld het geval bij de troepenmacht die door Gent naar Doornik werd gezonden in 1477 onder Adolf van Gelder (SAG, reeks 400, n° 25, f° 291v).

³⁸ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, pp. 84-86.

³⁹ Huytens, *Recherches sur les Corporations Gantoises*, p. 121.

⁴⁰ In de stadsrekeningen aangeduid met de term 'ghecooren'.

HET GENTSE GEMEENTELEGER

gebeurde dit door loting,⁴¹ ofwel op basis van een beurtrol. Militaire dienst was immers onlosmakelijk verbonden met het lidmaatschap van de gilde. Personen die bij de wapeningen niet kwamen opdagen konden zware straffen oplopen.⁴²

De ambachten waren verantwoordelijk voor de uitrusting van de sergeanten. Zij beschikten immers elk over een eigen arsenaal waarin de wapens van de ambachten opgeslagen waren. Het wapenarsenaal van de kleinere ambachten was vaak beperkt tot de traditionele pieken, (kruis)bogen, tenten, ladders en dergelijke meer. Andere waren erg uitgebreid en beschikten over verscheidene vuurwapens, sommige zelfs over grote kanonnen, en ander zwaar oorlogsmateriaal.⁴³ Bovendien beschikten de ambachten volgens P. Arnade elk over een eigen uniform,⁴⁴ maar in de hier behandelde periode diende iedereen eenzelfde uniform te dragen.⁴⁵ Maximiliaan vaardigde op een gegeven ogenblik zelfs het bevel uit dat de soldaten zich moesten kleden volgens de kleuren van hun gewest, voor Vlaanderen was dit wit met paars.⁴⁶ Het Gentse stadsbestuur had daarom in 1477 niet minder dan 1.709 paars-witte 'journeyen' laten vervaardigen, met een geborduurde 'G'.⁴⁷ Ook in 1487 koopt het stadsbestuur massaal 'journeyen' aan.⁴⁸ Dat aan deze uniformen groot belang werd gehecht, blijkt duidelijk uit de vele aanmaningen aan de kapiteins om ervoor te zorgen dat de uitrusting van hun soldaten op punt stond. Zo werd Jan van Dadizele door de Gentse stadsmagistraat gevraagd ervoor te zorgen dat alle mannen die niet 'geabbileert zijn met salades [een typisch Vlaamse helm], journeyen en cous-sen' zich dadelijk in orde zouden stellen.⁴⁹

Tijdens het marcheren stelden alle 53 ambachten zich met hun contingenten op achter de banier van het lid van de neringen dat door de overdeken werd gevoerd. Elk van de ambachten liep achter de eigen banier met daarop het

⁴¹ In de stadsrekeningen aangeduid met de term 'gheloot'.

⁴² P. Blommaert, *Over de ambachtsgilden of neringen te Gent*, Gent, 1840, pp. 21 en 27; P. Arnade, *Realms of ritual. Burgundian ceremony and civic life in medieval Ghent*, Londen, 1996, p. 113.

⁴³ Heins, *Gand, sa vie*, p. 56.

⁴⁴ Arnade, *Realms of Ritual*, p. 48.

⁴⁵ Deze wijziging is waarschijnlijk ook het gevolg van een militaire evolutie. Voordien waren legers een bonte verzameling kleuren doordat elke heer, ambacht, schuttersgilde... erop stond zijn eigen kleuren te dragen. In de tweede helft van de vijftiende eeuw gaat men er echter naar streven iedereen eenzelfde uniform te geven om het onderscheid tussen vriend en vijand te verduidelijken (M. Pastoreau, 'Combattre en couleurs (XIVe-XVe siècle)', in *L'homme armé en Europe, XIVe-XVIe siècles*, Atrecht, 1999, pp. 229-249).

⁴⁶ V. de la Fons-Mélicocq, 'Documents inédits pour servir à l'histoire du Nord de la France et de la Belgique sous Marie de Bourgogne et Maximilien d'Autriche (1477-1482)', *Revue d'histoire et d'archéologie*, 4 (1864), pp. 420-421.

⁴⁷ SAG, reeks 400, n° 25, f° 284r-289r.

⁴⁸ SAG, reeks 20, n° 6, f° 86r-v.

⁴⁹ *Mémoires de Jean de Dadizele*, p. 62.

wapen van hun ambacht en in het klein het teken van het lid van de neringen.⁵⁰ Doorgaans werd elk ambacht tijdens de militaire campagne geleid door zijn deken, maar deze kon ook een 'beleedre' aanstellen. De volgorde waarin de 53 neringen achter de banier van hun lid trokken, was dezelfde als tijdens het auweet (de jaarlijkse militaire parade van het gemeentelager op halfvasten) en hun plaats kwam overeen met de rang die het ambacht binnen het lid van de neringen innam.⁵¹ De precieze getalsterkte van de milities van de kleine neringen wisselde sterk, maar dit contingent was wel het omvangrijkste van de stad. Uit de oorlogsrekeningen blijkt dat hun bijdrage schommelt tussen 39% en 42% van het totale aantal sergeanten, terwijl de bijdrage van de twee andere leden schommelen tussen de 22 en 35%.⁵²

Het lid van de *weverij* was georganiseerd in 23 wijken en incorporeerde daarnaast vijf kleinere ambachten uit de textielsector; de scheerders, vouders, uitslagers, strijkers en gereeders.⁵³ Het lid stond, net als het lid van de neringen, onder leiding van een overdeken, de deken van de weverij. In tegenstelling tot het ambacht van de wevers, waren de vijf ambachten die in de weverij waren geïncorporeerd, niet georganiseerd op territoriale basis, maar op een gelijkaardige wijze als de kleine neringen. Deze vijf ambachten stonden onder leiding van een deken die hen aanvoerde in militaire campagnes.⁵⁴ Het 'kernambacht' van de weverij was verdeeld in wijken, die elk onder leiding stonden van de gezworenen. Hun aantal kon variëren tussen twee en vier. De overdeken bepaalde de troepensterkte van elke wijk, die erg kon verschillen per wijk.⁵⁵ Net zoals bij de ambachten werden de mannen ofwel aangeduid, geloot of door beurtrol aangewezen. De 'saudeniers' van de wijk trokken vervolgens onder leiding van een gezworene op met het contingent van het lid van de weverij, dat aangevoerd werd door de overdeken van de weverij.⁵⁶ Elk van de 23 wijken liep tijdens de mars achter zijn eigen banier, gevolgd door de vijf ambachten die in hun lid waren opgenomen. Deze marsorde was, net zoals bij

⁵⁰ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, pp. 83 en 92.

⁵¹ Voor de rangorde van de ambachten in de vijftiende eeuw, zie: Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, pp. 76-78.

⁵² Dit zijn de rekeningen voor de schepenjaren 1476-1477 en 1477-1478 (SAG, reeks 400, n° 25-26).

⁵³ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, pp. 59-60.

⁵⁴ SAG, reeks 400, n° 25, f° 409r.

⁵⁵ Bij de tocht naar Pont d'Espierre bijvoorbeeld leverden de grote wijken *van den Sande*, *van den Muden*, *van Sente Baefs* en *van der Burchstrate* elk een dertigtal man, terwijl de wijk *van den Cruusstrate* er slechts drie uitrustte.

⁵⁶ Doorgaans vergezeld één van de gezworenen de *saudeniers* van de wijk, maar dit is niet steeds het geval. Bij de tocht naar Spiere werd slechts één van de 23 wijken niet door een gezworene vergezeld, namelijk de wijk van de Oudburch (SAG, reeks 400, n° 25, f° 408v). Net als in het lid van de *neeringhen* zien we dat de overdeken van de weverij een stadhouder kon benoemen om in zijn plaats aan het hoofd van troepen van de wevers te trekken (SAG, reeks 400, n° 25, f° 291v).

HET GENTSE GEMEENTELEGER

de neringen, dezelfde als tijdens het auweet.⁵⁷ De 23 weverswijken beschikten, net zoals de neringen over een ambachtshuis, over een wijkhuis dat diende als verzamelplaats voor de troepen en opslagplaats voor het militaire materieel. De omvang van het arsenaal varieerde van wijk tot wijk. Tot slot vermelden we nog even dat de Gentse volders niet meer over een aparte troepenmacht beschikten op het einde van de vijftiende eeuw. Na het ontstaan van het regime der drie leden in Gent (ca. 1360) waren de volders politiek, en bijgevolg ook militair, van het stedelijke toneel verdwenen.⁵⁸

Het lid van de *poorteriej* was georganiseerd volgens het systeem van de zogenaamde koninkstavelrijen. Dit systeem was vermoedelijk het oudst gangbare rekruteringsysteem in de stad (dat was althans in Brabant het geval⁵⁹), maar sinds het ontstaan van de ambachten was het naar de achtergrond verdrongen. Terwijl de ambachten hun eigen rekruteringsysteem op poten zetten in de veertiende eeuw, bleef de poorteriej het stavelrijstelsel hanteren voor de mobilisatie van de troepen die zij diende te leveren aan het gemeenteleger. Koninkstavelrijen waren territoriale omschrijvingen die zowel een fiscale als militaire functie hadden.⁶⁰ Deze financiële functie behielden de stavelrijen overigens tijdens de onderzochte periode, ze waren namelijk de verzamelplaatsen voor de extra oorlogsbelasting die bijvoorbeeld in 1477 geheven werd.⁶¹ Elk van de vijf Gentse parochies (Sint-Jacobs, Sint-Michiels, Sint-Jans, Sint-Pieters, Sint-Niklaas) was verdeeld in een aantal opperkoninkstavelrijen. Deze bestonden uit tien koninkstavelrijen onder leiding van een '*upperconincstavel*' of honderdman. De koninkstavelrij vormde de basiseenheid en bestond uit negen man onder leiding van een '*conincstavel*'. Dit woord is afgeleid van het Latijnse '*comes stabuli*' (Frans: connestable), maar is door de volkstaal in verband gebracht met het woord 'koning', hoewel het daar weinig mee te maken heeft. In de laatmiddeleeuwse stad heeft het de betekenis van een hoofdman over een kleine afdeling gewapende personen.⁶² Tijdens de veldtocht naar Pont d'Espierre in juni 1477 bijvoorbeeld zond de Gentse poorteriej 300 man uit, die in de rekeningen mooi verdeeld staan in blokken van tien

⁵⁷ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, pp. 61-63.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 71; over de volders in het gemeenteleger: Putseys, 'Gemeenteleger van Gent', p. 229.

⁵⁹ S. Boffa, *Warfare in medieval Brabant, 1356-1406*, Woodbridge, 2004, p. 139.

⁶⁰ Directe belastingen werden geïnd door de koninkstavelrijen. In de periode 1477-1495 vonden er meerdere van dergelijke inningen plaats, zie: M. Boone, M. Dumon & B. Reusens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent 1483-1503*, Kortrijk, 1981, pp. 97-102.

⁶¹ In 1477 werd er in Gent een extra oorlogsbelasting geïnd per koninkstavelrij (SAG, reeks 400, n° 25, 317r). In augustus en september 1479 werden de koninkstavelrijen aangemaand om het geld '*onder hemlieden rustene*' over te brengen naar de stadskas (SAG, reeks 400, n° 27, 105r en 111v).

⁶² E. Verwijs & J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, 's-Gravenhage, 1894, dl. 3, klm. 1788.

man.⁶³ Dit is een bewijs dat in deze periode de koninkstavel het bevel had over negen man en dus bij de eenheid diende geteld te worden. V. Fris stelde immers ten onrechte dat een koninkstavelrij bestond uit tien man met dan nog eens de koninkstavel erbij, dus elf man.⁶⁴ Uit het vermelde voorbeeld kan ook worden afgeleid dat de opperkoninkstavel waarschijnlijk gekozen werd uit de tien koninkstavelen van de opperkoninkstavelrij, aangezien nergens in deze rekening nog eens apart een opperkoninkstavel wordt vermeld aan het hoofd van tien koninkstavelrijen. Tijdens de expeditie marcheerde elke koninkstavel achter de banier van zijn opperkoninkstavel, die dan weer optrok achter de banier van de parochie.⁶⁵ Soms koos men ook per parochie een kapitein, of hoofdman, zoals tijdens de Gentse opstand van 1449-1453 het geval was.⁶⁶ In andere periodes voerde één kapitein, of hoofdman, per lid de Gentse troepen aan, soms nog onder aanvoederschap van één kapitein-generaal.

2.1.2 De stavelrijstructuur

Na 1477 werd de driedeling van het Gentse gemeenteleger opgegeven, en vervangen door de stavelrijstructuur, zoals dat ook in de tweede fase van de Gentse opstand van 1449-53 het geval was. Wanneer deze omschakeling precies plaats vond, is niet nader te bepalen door de lacune in de oorlogsrekeningen tussen de jaren schepenjaren 1478-1479 en 1482-1483. Wel staat vast dat de organisatie van het Gentse gemeenteleger in het schepenjaar 1477-1478 nog steeds volgens het systeem van de drie leden was georganiseerd. In februari 1484 echter was de omschakeling naar de stavelrijstructuur al gebeurd. Toen trok Maximiliaan immers met zijn leger tot voor de poorten van Brugge om de stad aan te zetten hem als regent te erkennen. Zodra dit nieuws bekend was, trok het Gentse gemeenteleger dadelijk naar Kortrijk. Dit gebeurde onder de deken van de Witte Kaproenen en Joris Sersanders, '*provoost van den sauldoyers van Vlaenderen te voet*', die betaald werden voor het begeleiden '*van den sauldoyers van der voorseide stede weghe uut conestabliën ghesonden int voorseide*'.⁶⁷ Op dat moment (of enkele jaren voordien?) greep men dus terug naar de oorspronkelijke militaire organisatie van de stad. Bij het ontstaan van het Gentse gemeenteleger was dit immers georganiseerd op basis van de koninkstavelrijen, en het werd verder verfijnd tijdens de 'eeuw van Artevelde', de veertiende eeuw, genoemd naar de bekende Gentse opstandelingenleiders,

⁶³ SAG, reeks 400, n° 25, f° 403r-406r.

⁶⁴ V. Fris, *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470, met een vervolg van 1477 tot 1515*, Gent, 1901, dl. I, p. 19.

⁶⁵ Zoals Guillaume het stelt: de poorterij marcheerde achter de banier van de parochie, aangezien ze niet over ambachtsbanieren beschikte (Guillaume, *Histoire de l'organisation militaire*, p. 38).

⁶⁶ Haemers, *De Gentse opstand*, pp. 235-7 en 288-90.

⁶⁷ SAG, reeks 20, n° 2, f° 32v.

HET GENTSE GEMEENTELEGER

Jacob en Filips.⁶⁸ Na 1360, toen de Gentse ambachten het vermelde systeem der drie leden invoerden, werd de stavelrijstructuur steeds meer op de achtergrond gedrongen ten voordele van het systeem van de drie leden, niet alleen om politieke (pacificerende), maar ook om fiscale redenen. In de veertiende eeuw kwam de nadruk te liggen op de 'assizen', een verbruiksbelasting, terwijl voordien het accent had gelegen op de zogenaamde 'tallia', een directe belasting die geïnd werd door de koninkstavelen.

C. Wyffels stelt dat dergelijke omschakelingen van de organisatie op basis van de ambachten naar de stavelrijstructuur vooral doorgevoerd werden met het oog op de afzwakking van de macht der ambachten.⁶⁹ Dit is in de hier besproken context echter zeker niet het geval, aangezien de macht van de ambachten in de behandelde periode net op haar hoogtepunt en onbetwist was. De structuur van de drie leden bleef tijdens de regering van de eerste regentschapsraad (1483-1485) immers op politiek vlak gehandhaafd, enkel op militair en fiscaal vlak greep men terug naar de structuur van koninkstavelen. Ook in andere fasen van de geschiedenis grepen de Gentenaars terug naar het stavelrijstelsel als de nood het hoogst was, zoals tijdens de Gentse opstand tegen Filips de Goede. Na de nederlaag in Oudenaarde in 1452 besloten de Gentenaars het oude systeem van de koninkstavelen, dat zoveel succes had gehad tijdens de Arteveldeperiode, terug in te voeren.⁷⁰ Vermoedelijk werd door de overschakeling naar de stavelrijstructuur de eenheid en samenhang van het gemeenteleger versterkt. Bovendien leverde elke koninkstavelrij een gelijk aantal manschappen, wat bij het vorige systeem erg kon verschillen. De opmerkelijke verandering van militaire mobilisatie begin jaren 1480 kan er dus op wijzen dat het stavelrijstelsel efficiënter was op het slagveld. In dat geval kunnen we uit deze omschakeling afleiden dat het stadsbestuur in 1477 voornamelijk het symbolische aspect van de rekrutering van troepen (met name de verdeling onder de drie leden) belangrijk achtte, terwijl dat bestuur zich nadien soepel aan de noden aanpaste. Aangezien een gelijkaardige evolutie plaats vond tijdens de Gentse opstand van 1449-53 kunnen we van een patroon spreken. Bij een machtsovername van de Gentse ambachten primeerde dus een rekrutering via de drie leden, indien echter bleek dat deze niet opgewassen was tegen het militaire geweld van de tegenstander, dan werd voor een rationelere mobilisatie gekozen. Met een vermindering van de macht van de ambachten, zoals Wyffels stelt, heeft de omschakeling in structuur dus weinig te maken.

Het stavelrijstelsel was eigenlijk hetzelfde als het systeem gehanteerd door de *poortelij*, maar dan uitgebreid over de hele bevolking van de stad. Net als bij het lid van de poortelij betrof het hier een territoriale indeling en had elke

---

⁶⁸ C. Wyffels, *De oorsprong der ambachten in Vlaanderen en Brabant*, Brussel, 1951, pp. 108-109; J.-F. Verbruggen, *Het leger en de vloot*, p. 107; Putseys, 'Gemeenteleger van Gent', p. 229.

⁶⁹ Wyffels, *De oorsprong*, p. 115.

⁷⁰ Haemers, *De Gentse Opstand*, p. 288.

conincstavel in theorie het bevel over negen man. Deze legereenheden werden soms maar gedeeltelijk ingezet. In februari 1484 bijvoorbeeld werd één man per koninkstavel opgeroepen om samen met kapitein Adriaan Vilain op te trekken voor een bepaalde missie.⁷¹ Bij een dergelijke mobilisatie diende de koninkstavel vaak een som af te dragen aan het stadsbestuur, vermoedelijk om militaire kosten te dekken.⁷² Elke soldaat kreeg in februari 1484 15 groten van de koninkstavel, hetgeen aantoonde dat de militairen voor hun dienstplicht werden vergoed.⁷³ Deze vermelding getuigt van een relatieve financiële autonomie van de koninkstavelen, die zelf middelen te hunner beschikking hadden (vermoedelijk afkomstig van de belastbare bevolking in dat stavel). Maar de afdracht aan het stadsbestuur toont aan dat de controle strikt was. Naarmate de strijd aansloopte kon het aantal mannen per koninkstavelrij zich boven de tien personen uitbreiden. Vanaf het jaar 1489 is er sprake van koninkstavelrijen van elf, zestien en tweeëntwintig man.⁷⁴

Elke koninkstavelrij was belast met de verdediging en ordehandhaving van een bepaald deel van de stad. Voor de wacht bij de poorten bestond er een beurtrol tussen de verschillende koninkstavelrijen die in de buurt gelegen waren.⁷⁵ Wanneer er alarm geslagen werd, had elke koninkstavel de opdracht voor de verdediging van een welbepaald deel van de stadsomwalling in te staan. Daarnaast vervulden ze ook politionele taken binnen hun wijk en hadden ze dus de opdracht de openbare orde te handhaven.⁷⁶ Bovendien zien we dat ze bij oproer dadelijk te wapen moesten lopen, de stavelrijen van *binnen der stede* naar de Vrijdagmarkt, en die van *buuten der stede* naar de dichtstbijzijnde stadspoort.⁷⁷ Ten slotte moesten de koninkstavelrijen ook bij eventuele branden in hun kwartier te hulp snellen om het vuur te doven.⁷⁸ Hierbij konden ze in de ernstige gevallen geassisteerd worden door de koningskinderen (later meer over hun functie). De koninkstavelrijen waren, zoals hierboven reeds werd aangehaald, ondergebracht in opperkoninkstavelrijen bestaande uit tien eenheden. Deze stonden onder leiding van een opperkoninkstavel, maar in de stadsrekeningen werden deze opperkoninkstavelen ook 'hoofdman' genoemd. Naast de negentig man uit de koninkstavelrijen en hun tien koninkstavelen omvatte een opperkoninkstavelrij een hoofdman, diens stadhouder,

⁷¹ SAG, reeks 400, n° 28, f° 339v.

⁷² Bijvoorbeeld 6 groten in maart 1484 (SAG, reeks 400, n° 28, f° 341r).

⁷³ SAG, reeks 400, n° 28, f° 342r. In 1489 bedroeg dit salaris 6 groten (SAG, reeks 20, n° 6, f° 143r-148r).

⁷⁴ SAG, reeks 20, n° 7, f° 187r en 197r.

⁷⁵ SAG, reeks 400, n° 30, f° 353r.

⁷⁶ F. de Vigne, *Recherches historiques sur les costumes civils et militaires des gildes et des corporations de métiers, leurs drapeaux, leurs armes, leurs blasons, etc.*, Gent, 1847, p. 38.

⁷⁷ SAG, reeks 400, n° 29, f° 357r.

⁷⁸ M. Boone, "Openbare diensten en initiatieven te Gent tijdens de late Middeleeuwen (14de-15de eeuw)", in: *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België, historische grondslagen (Ancien Régime)*, Brussel, 1984, p. 94.

HET GENTSE GEMEENTELEGER

twee 'weyffelaers' of pijpers, een vaandeldrager, een 'bomslagher' (die de munitie vervaardigde voor de vuurwapens) en een klerk.⁷⁹ Deze opperkoninkstavelrijen waren vervolgens ingedeeld in één van de vijf parochies, ook zij hadden een eigen kapitein en standaarddrager.

2.2. De speciale korpsen

Naast de *serianten* die het gros van het gemeenteleger vormden en slechts werden opgeroepen voor een welbepaalde duur en expeditie, omvatte het Gentse gemeenteleger ook nog enkele elitekorpsen die permanent ten dienste stonden van de schepensbank. Enerzijds waren er de schuttersgilden die het absolute keurkorps vormden, met als belangrijkste de Sint-Jorisgilde. Anderzijds kon het stadsbestuur ook over de Witte Kaproenen, de koningskinderen en de busschieters beschikken. Ten slotte waren er nog de huurlingen die vast in dienst stonden van het Gentse gemeenteleger.

2.2.1 De schuttersgilden

In Gent waren er in de tweede helft van de vijftiende eeuw twee schuttersgilden actief, de Sint-Jorisgilde en de Sint-Sebastiaansgilde, respectievelijk bewapend met kruisbogen of 'voetboghēn' en handbogen. Deze waren beiden nog eens opgedeeld in een jonge en een oude gilde.⁸⁰ Deze gilden beschikten over een eigen schuttershof en bestuur, ook wel 'eed' genoemd, evenals caritatieve instellingen zoals een eigen hospitaal, kapel en dergelijke meer. Daarnaast organiseerden ze wedstrijden, zoals het schieten van de 'papegaey' en de landjuwelen waarin schuttersverenigingen het tegen elkaar opnamen. De leden van deze schuttersgilden waren de enige personen die zich regelmatig oefenden in het gebruik van hun wapens. Zelfs de andere speciale korpsen, de Witte Kaproenen en koningskinderen, waren verre van hun evenknie. De schuttersgilden vormden niet alleen in militair opzicht de absolute elite van de stad, ook op sociaal-politiek vlak behoorden ze tot de toplaag van de Gentse samenleving.⁸¹ Maar men kan zich ernstige vragen stellen bij het militaire nut van deze elitekorpsen in tijden van oorlog. Net als in Brabant traden de schuttersgilden amper op in het gemeenteleger.⁸² In de meerderheid van de gevallen dat het Gentse gemeenteleger in actie trad tijdens het laatste kwart van de vijftiende eeuw, bleven de elitekorpsen veilig binnen de omwalling. De Sint-Jorisgilde troffen we nooit aan op expedities, de Sint-Sebastiaansgilde daarentegen vergezelde een enkele keer de stadsmilities.⁸³ Doorgaans vervulden

⁷⁹ SAG, reeks 20, n° 6, f° 75v-76r.

⁸⁰ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, p. 114.

⁸¹ Arnade, *Realms of Ritual*, p. 70.

⁸² B. Willems, 'Militaire organisatie en staatsvorming aan de vooravond van de Nieuwe Tijd. Een analyse van het conflict tussen Brabant en Maximiliaan van Oostenrijk (1488-1489)', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 1 (1998), p. 271.

⁸³ SAG, reeks 400, n° 25, f° 387r.

beide gilden voornamelijk betrekkelijk veilige escorteopdrachten van de schepenen, overdeken, de stedelijke artillerie, leden van het hof, en dergelijke meer.⁸⁴ Deze vaststellingen bevestigen eens te meer de hypothese (onder andere geopperd door Arnade⁸⁵) dat deze elitekorpsen vooreerst een politiek en culturele functie hadden in de laatmiddeleeuwse stad, en niet zozeer een militaire. De korpsen traden op om redenen van machtsvertoon ten opzichte van de buitenwereld, maar ook de eigen inwoners. Oorlogen werden uitgevochten door de ambachtlieden of huurlingen, maar niet door de rijkere bovenlaag van de bevolking.⁸⁶

Een nieuwe Gentse schuttersgilde, die tijdens de oorlog tegen Maximiliaan van Oostenrijk te Gent werd opgericht, met name de Sint-Antoniusgilde, zou wel zijn militair nut bewijzen. Deze gilde zou zich namelijk bekwamen in het gebruik van vuurwapens.⁸⁷ De *Sint-Antonius gilde* werd in 1488, op initiatief van Pieter Mourloese als schuttersgilde erkend door het Gentse stadsbestuur.⁸⁸ Pieter Mourloese was een Gentse busmeester, die we verscheidene malen ook in de oorlogsrekeningen aantreffen bij expedities om de artillerie te begeleiden. De busschieters streefden er reeds lang naar als schuttersgilde erkend te worden, maar pas in 1488 werd hun wens vervuld. Volgens V. Fris was dit een beloning voor het feit dat ze goed de wacht hadden gehouden aan de poorten en vesten toen het leger van de Duitse Keizer in 1488 de stad belegerde (nadat hij zijn in Brugge gevangen zoon ter hulp was gesnel).⁸⁹ Ondanks de erkenning door het stadsbestuur, zou het nog tot 1515 duren alvorens ook de centrale overheid de Sint-Antoniusgilde zou erkennen.⁹⁰ Deze schuttersvereniging vervulde eigenlijk alle taken die de busmeesters onder leiding van de meester van de artillerie daarvoor hadden vervuld. Ze waakten over de *'engienen an den vesten ende poorten'*, bereidden buskruit voor, organiseerden het transport van de artillerie wanneer het gemeenteleger op campagne vertrok enzovoort. In tegenstelling tot de prestigieuze gilden van de stadselite had de Sint-Antoniusgilde dus wel degelijk een militair nut in tijden van oorlog.

⁸⁴ Zoals het escorteren van Maria van Bourgondië naar Gent in 1477 (SAG, reeks 400, n° 25, f° 260v). Ook tijdens de Blijde Intrede van Filips de Schone te Brugge begin mei 1484 trokken de Gentse schuttersgilden mee op, samen met een delegatie van de drie leden en de Witte Kaproenen (SAG, reeks 400, n° 28, 320v en 347v).

⁸⁵ Arnade, *Realms of Ritual*, p. 65.

⁸⁶ We gaan dus in tegen Gunn, Grummitt & Cools, *War, state and society*, p. 56 die de schuttersgilden in de Nederlanden en grote militaire rol toedichten. Is dit misschien voor de zestiende-eeuwse Noordelijke Nederlanden aan te tonen, dan dient de visie voor het vijftiende-eeuwse Zuiden toch aangepast te worden.

⁸⁷ Heins, *Gand, sa vie*, p. 53.

⁸⁸ B. Baillieul, *De vier Gentse hoofdgilden: Sint-Joris, Sint-Sebastiaan, Sint-Antonius en Sint-Michiel: zeven eeuwen traditie van waken, feesten en teren*, Gent, 1994, p. 28.

⁸⁹ V. Fris, *Histoire de Gand*, Gent, 1913, p. 145.

⁹⁰ Heins, *Gand, sa vie*, p. 53.

HET GENTSE GEMEENTELEGER

2.2.2 De Witte Kaproenen

De Witte Kaproenen (genoemd naar de muts die ze droegen) waren een paramilitaire groepering. Wat hun precieze organisatie betreft, tasten we in het duister. Zeker is dat ze onder leiding stonden van een deken en gezwoenen, die bijgestaan werden door een klerk.⁹¹ Opvallend is dat, volgens de rekeningen, de deken doorgaans slechts een klein aantal mannen onder zich had, tussen de twaalf à veertien personen. Voor de belangrijke expedities wordt er echter gewag gemaakt van soms tot een honderdtal mannen.⁹² Dit leidt ons er toe aan te nemen dat het korps uit een harde kern bestond die kon uitgebreid worden in tijden van nood. Nog belangrijker dan hun militaire functie, die hieronder uitvoerig besproken zal worden, was de juridische functie van de Witte Kaproenen. Hun taak bestond erin het recht en de openbare orde in de stad te handhaven.⁹³ Zo zien we verscheidene malen in de stadsrekeningen dat ze de opdracht kregen misdadigers op te sporen, maar hun takenpakket was veel uitgebreider.⁹⁴ De Witte Kaproenen escorteerden de stadsmagistraat en de overdekens, ze bewaakten Filips de Schone toen hij in het hof Ten Walle verbleef in 1483-85, ze speurden ballingen op, ze voerden vonnissen uit van de schepenen en handhaafden de orde tijdens terechtstellingen.

Op militair vlak vervulden de Witte Kaproenen een gelijkaardige politionele rol. Er zijn immers verscheidene uitgavenposten in de rekeningen waarin de deken van de Witte Kaproenen uitbetaald werd om achterblijvers en 'wederkeeders' te dwingen zich bij het leger te voegen.⁹⁵ Ook in een brief van de Gentse stadsmagistraat aan Vlaams kapitein Jan van Dadizele staat beschreven hoe Witte Kaproenen in het kwartier rondtrokken op zoek naar dienstweige-
raars.⁹⁶ Behalve hun taak als militaire politie namen de Witte Kaproenen ook deel aan de strijd zelf. Iedere veldtocht van betekenis werd begeleid door een afdeling van de Witte Kaproenen. Hierbij trokken ze op achter hun eigen banier die gevoerd werd door de deken. Een uitzonderlijke keer stonden de Gentse Witte Kaproenen zelfs de Brugse stadsmilities bij om Maximiliaans opmars in het zuiden van het graafschap eind 1484 een halt toe te roepen.⁹⁷ Maar in de meerderheid van de gevallen voerden de Gentse Kaproenen militaire opdrachten uit in het Gentse kwartier. Vaak plunderden de Witte

⁹¹ Haemers, *De Gentse opstand*, p. 226.

⁹² SAG, Nota's Van Werveke, n° 277.

⁹³ Boone, 'Openbare initiatieven', p. 82.

⁹⁴ D. Nicholas, 'Crime and punishment in fourteenth-century Ghent', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 48 (1970), nr. 2, pp. 289-334 en nr. 4, pp. 1141-1176.

⁹⁵ SAG, reeks 20, n° 6, f° 36r.

⁹⁶ *Mémoires de Jean de Dadizele*, p. 87.

⁹⁷ Stadsarchief Brugge, Oud Archief, Oorlogsrekeningen, n° 3, f° 10r-v en 13v-14r. Brugge had een gelijkaardige paramilitaire groepering in de stad, namelijk de Rode Kaproenen.

Kaproenen het platteland, ongeacht of dit nu tot vriend of vijand behoorde.⁹⁸ Ten slotte patrouilleerden de Witte Kaproenen nog in het ommeland van de stad om deze te behoeden voor verrassingsaanvallen.

Naast deze juridische en militaire taak hadden de Witte Kaproenen, zoals vermeld, ook nog een politieke taak. Ze bleken het middel bij uitstek te zijn voor de Gentse stadsschepenen om hun politieke macht over het Gentse kwartier en daarbuiten te doen gelden.⁹⁹ De Witte Kaproenen werden door de Gentse magistraat ingezet om de belangen van de stad, desnoods met geweld, te verdedigen en tegenstanders uit te schakelen. Enkele voorbeelden. In 1477 werden de Witte Kaproenen naar Dendermonde gezonden om Jan van Melle die van corruptie beschuldigd werd, te arresteren.¹⁰⁰ Ook in de laatste jaren van de opstand treffen we dergelijke opdrachten aan, die ook door andere steden konden betaald worden. Niet enkel Brugge zoals vermeld, maar ook Ieper deed beroep op de diensten van de Gentse Kaproenen. In mei 1484 namelijk vroeg de stad (die zelf niet over een gelijkaardige paramilitaire organisatie beschikte) bijstand aan de Gentse en Brugse groeperingen van de Witte en de Rode Kaproenen om getouwen en gereedschap van Nieuwkerkse drapiers te verwoesten.¹⁰¹ In opdracht van Gent werden de Witte Kaproenen in 1485 naar Tielt gezonden om Griffioen van Reckem in de kraag te vatten, een familielid van Wouter van Reckem die in 1485 Oudenaarde door een list aan aartshertog Maximiliaan had overgeleverd – en dientengevolge de overgave van Gent in juni 1485 in de hand had gewekt.¹⁰² Het betrof hier dus duidelijk een wraakactie van de Gentenaren. Een gelijkaardig voorbeeld is de gevangenneming van Jan Denijs die na de nederlaag te Diksmuide in 1492 overliep naar Maximiliaan en naar het kasteel van Ooidonk vluchtte. De schepenen gaven het bevel aan Gillis van den Bossche, deken van de Witte Kaproenen, het slot van Ooidonk te belegeren en de verrader terug naar Gent te voeren. Dit werd met succes volbracht en Jan Denijs werd op de Vrijdagsmarkt onthoofd. De meest in het oog springende actie van de Witte Kaproenen was de poging om in 1487 Maximiliaan gevangen te nemen, toen hij van Antwerpen naar Brugge

⁹⁸ Het Gentse stadsbestuur kreeg vaak klachten tegen wandaden begaan door dit korps, zoals uit de verbanning van een aantal leden in 1478, 1480 en 1483 blijkt (SAG, Nota's Van Werveke, n° 277).

⁹⁹ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, p. 125.

¹⁰⁰ *Chronijcke van Ghendt door Jan van den Vivere en eenige andere aanteekenaars der XVIe en XVIIe eeuw*, F. de Potter (ed.), Gent, 1885, p. 37.

¹⁰¹ W. Blockmans (ed.), *Handelingen van de leden en van de staten van Vlaanderen. Regering van Maria van Bourgondië en Filips de Schone (5 januari 1477 – 26 september 1506). Deel II: tot de vrede van Kadzand (1492)*, Brussel, 1973, p. 330.

¹⁰² SAG, reeks 400, n° 30, f° 400v. Zie ook J. Haemers & L. De Jaegher, "In den tijd dat de stede van Audenaarde beleit was". De politieke en militaire geschiedenis van Oudenaarde op de kentering van middeleeuwen en nieuwe tijden', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 46 (2009), pp. 106-109.

trok. Dat vermeldt althans chroniqueur Nicolas Despars.¹⁰³ De aanval werd echter afgeslagen en Maximiliaan liet alle gevangen genomen Kaproenen ophangen.

2.2.3 De Koningskinderen

Net als het korps van de Witte Kaproenen waren ook de koningskinderen, ook wel ‘*ribauden*’ of ‘*moorkinderen*’ genoemd, een paramilitair korps dat permanent ter beschikking stond van de stadsmagistraat.¹⁰⁴ Ze stonden onder leiding van de ‘koning’, die over een eigen banier beschikte. De organisatie van de koningskinderen schijnt gelijkaardig te zijn geweest aan die van de Witte Kaproenen. De koning der kinderen en een tiental door hem uitgekozen gezellen kregen een jaarlijkse vergoeding uit de stadskas. Wanneer hij echter een groter aantal mannen nodig had, wierf hij nieuwe mannen aan tot het benodigde aantal bereikt was.¹⁰⁵ Terwijl de Witte Kaproenen eerder een middel waren voor de schepenen om hun gezag op te leggen, waren de koningskinderen een soort manusje-van-alles. Ze hadden erg uiteenlopende verantwoordelijkheden. Net als de Witte Kaproenen hadden ook zij politionele taken en dienden ze de rust en de openbare orde te bewaren. In de stadsrekeningen vinden we verscheidene uitgavenposten terug waarin de koningskinderen betaald werden voor het opspeuren van criminelen of het opjagen, verjagen, of opsluiten van vagebonden, landlopers en dergelijke meer.¹⁰⁶ Het is aan deze laatste taak dat ze hun bijnaam ‘*ribauden*’ ontleen, aangezien hun leider, de koning van de kinderen, ook wel ‘koning der *ribauden*’ werd genoemd.¹⁰⁷ Daarenboven waakten ze ook ‘s nachts over de publieke veiligheid door in de straten te patrouilleren en voerden ze controles uit op het binnenlaten van karren en schepen aan de stadspoorten. Een andere taak van de koningskinderen was het toezien op de orde en netheid van de stad en de begaanbaarheid van de wegen. Ze moesten modder van de straten ruimen, ijs in de waterwegen breken, en erop toezien dat inwoners de straat voor hun huis schoonmaakten.¹⁰⁸ Ook op het vlak van brandpreventie speelden ze een belangrijke rol. Ze braken schoorstenen af die in slechte staat verkeerden en een gevaar voor de brandveiligheid vormden. Daarnaast hielden ze ook de wacht op de Sint-Niklaastoren om eventuele brandhaarden op te sporen. Het blussen van branden was echter de verantwoordelijkheid van de burgers zelf, meer bepaald van de koninkstavels. Bij grote branden, die moeilijk onder controle waren te krijgen, stonden de koningskinderen, de koninkstavels en hun manschappen bij.¹⁰⁹

¹⁰³ N. Despars, *Cronycke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen*, J. de Jonghe (ed.), Brugge, 1840, dl. 4, pp. 299-300.

¹⁰⁴ Boone, ‘Openbare diensten’, p. 82.

¹⁰⁵ SAG, Nota’s Van Werveke, n° 1112.

¹⁰⁶ SAG, reeks 400, n° 27, f° 388r.

¹⁰⁷ SAG, Nota’s Van Werveke, n° 1112.

¹⁰⁸ Boone, ‘Openbare diensten’, p. 95; SAG, Nota’s Van Werveke, n° 1112.

¹⁰⁹ Boone, ‘Openbare diensten’, p. 94.

De belangrijkste militaire functie van de koningskinderen was het onderhoud van de leger-tros, die we later in onze bespreking betrekken. De koning van de kinderen stond in voor de bevoorrading van het leger en het vervoer van de uitrusting en het oorlogsmaterieel.¹¹⁰ Ze vergezelden dus zowat elke grotere expeditie van het Gentse gemeenteleger. In de oorlogsrekeningen zijn er talloze vermeldingen te vinden van de koningskinderen die wagens begeleiden met voorraden, tenten, oorlogsmaterieel enzovoort. Daarnaast fungeerden de koningskinderen ook als een geniekorps, hierin bijgestaan door de *'pioniers'*. Ze legden wegen aan, maakten bruggen om het pad te effenen voor het leger en de tros. De pioniers vervulden deze functie voornamelijk in de voorhoede van het leger en de koningskinderen in de achterhoede bij de tros. Bovendien waren de koningskinderen samen met de pioniers verantwoordelijk voor het oprichten en het versterken van kampementen. Ze groeven grachten en geschutsstellingen, legden palissades aan, stelden de tenten en paviljoenen op, zoals uit de stadsrekeningen blijkt.

2.2.4 De busschieters en de stedelijke artillerie

De busschieters waren verantwoordelijk voor de vuurwapens van de stad. Ze dienden de wacht te houden bij de kanonnen aan de poorten en vesten van de stad en vergezelden het geschut wanneer het op een expeditie werd meegezonden. Ze stonden onder leiding van een *'meester van der artillerye'* die in de oorlogsrekeningen regelmatig betalingen uitvoerde aan ondergeschikten (busmeesters, busschieters en knapen).¹¹¹ Hij was tevens verantwoordelijk voor de aankoop van de munitie, vuurwapens, hand- en kruisbogen, en het aanmaken van buskruit in opdracht van de stad.¹¹² De artilleriesmeester bezat ook de sleutel van het *'engienhuus'*, het arsenaal van de stad.¹¹³ Gent beschikte over een indrukwekkende artillerie. Een terloops vermelde lijst van artilleriesstukken in de stadsrekeningen uit 1479 somt niet minder dan 486 vuurwapens op – de artilleriesstukken van de ambachten zijn niet in deze lijst opgenomen.¹¹⁴ In het stedelijk arsenaal bevonden zich 352 haakbussen, de overige 134 vuurwapens waren een bonte verzameling van vogelaars, serpentienen, bombarden, *courtauwen* enzovoort. De kalibers van zowel de haakbussen als van de grote kanonnen liepen sterk uiteen en het is onmogelijk te bepalen over hoeveel

¹¹⁰ Heins, *Gand, sa vie*, p. 39.

¹¹¹ SAG, reeks 20, n° 6, f° 16r-16v.

¹¹² SAG, reeks 400, n° 25, 284r-289r.

¹¹³ Heins, *Gand, sa vie*, pp. 44-45.

¹¹⁴ *'Item, betaelt, ten bevele van den scepenen, Lievin van den Bossche, schildere, van engien van deser voorseide stede te verschildere met olyveeruwen [...], te wetene: IF XXV haecbussen int hout besleghen, item LV haecbussen met handthuen elke hebbende drie cameran, item XLI haecbussen up sgraghen liggende, item XXIII haecbussen up wyelen, item XIX vuegheleers, item noch drie vuegheleers up schraghen, noch drie vuegheleers piersch ende wit, item XV cherpentijnen, item LIII groote busen vuegheleers ende andere, item van VII cleenen haecbussen ende XLI oude busen'* (SAG, reeks 400, n° 27, f° 127v).

wapens van een bepaald kaliber de stad beschikte. In de uitgave van het Dagboek van Gent door V. Fris werd een gelijkaardige inventaris opgenomen van de stedelijke artillerie aan het einde van de vijftiende eeuw, maar het is moeilijk beide te vergelijken.¹¹⁵

Het vervoeren van deze zware kanonnen leverde vaak problemen op door hun grote gewicht. Men trachtte ze bijgevolg zo veel mogelijk over waterwegen te vervoeren. Wanneer het doel van de expeditie was bepaald, scheepte men de kanonnen in en werden ze zo dicht mogelijk bij het doelwit gebracht. Vervolgens laadde men de kanonnen over op wagens, waarop ze het laatste deel van het traject aflegden. Pas als transport over water niet tot de mogelijkheden behoorde, laadde men ze onmiddellijk op de wagens. Tijdens dit transport, zowel over water, als over land, kregen de kanonnen steeds een speciale escorte mee van een vier à vijf man, die de vuurwapens dienden te verdedigen.¹¹⁶ Eenmaal het geschut op zijn bestemming was aangekomen, werd het van de wagens geladen, waarop de busschieters de zorg ervoor overnamen. Na het beleg van Gent door de Duitse Keizer in 1488 werd, zoals vermeld, de Sint-Antoniussgilde opgericht uit dank voor de goede wake die de busschieters aan de poorten en vesten van de stad hadden gehouden. De oprichting van deze schuttersgilde was eigenlijk een officiële erkenning door de stadsmagistraat, want aan de structuren en organisatie van de busschieters veranderde weinig. Ze stond nog steeds onder leiding van een meester van de artillerie en de driedeling in busmeester, busschietster en knaap bleef bestaan. Ook hun takenpakket bleef gelijkaardig.

2.2.5 De huurlingen

Huurlingen konden de Witte Kaproenen bijstaan in hun dagelijkse raids en plundertochten op het omliggende platteland. Gent hield enkele kapiteins permanent in dienst die aan het hoofd stonden van een afdeling huurlingen (soms te paard) en voortdurend raids uitvoerden in vijandig gebied of schermutselingen uitvochten met vijandelijke troepen. Deze omschakeling bood het voordeel dat professionele troepen voor de Gentse zaak vochten, terwijl de inwoners van de stad terug aan de slag konden en bijgevolg de stedelijke economie bleef draaien.¹¹⁷ Het grote nadeel was echter dat men zich vragen kon stellen bij de motivatie van de huurlingen, aangezien zij doorgaans niet dezelfde relatie tot Gent hadden als de inwoners. Dit trachtte men te verhelpen door het merendeel van deze troepen uit Vlaanderen, doorgaans zelfs het eigen kwartier, te rekruteren. In de oorlogen tegen Maximiliaan werd vaak een trompetter betaald die diende af te kondigen *'dat alle deghone die saudye willen winnen,*

¹¹⁵ *Dagboek van Gent*, pp. 287-325. Voor een uiteenzetting over de verschillende types en kalibers van vuurwapens, zie: C. Gaier, 'Les armes militaires aux XIVe et XVe siècles', in: *L'homme armé*, pp. 23-36.

¹¹⁶ SAG, reeks 20, n° 9, f° 3r en 6v.

¹¹⁷ P. Contamine, *La guerre au Moyen Age*, Parijs, 1986, p. 273.

hemlieden [...] willen inscriven ende te monstre passeeren'.¹¹⁸ De aspirant-huurlingen dienden zich dus eerst in te schrijven bij een kapitein, waarop ze vervolgens gemonsterd werden. Pas toen ze waren goedgekeurd, konden ze in dienst treden. Naast deze Vlaamse huurlingen waren er echter ook nog vele vreemde huurlingen in dienst tijdens de behandelde periode. Tijdens de eerste jaren van de oorlog tegen de Franse koning waren de huurlingen in Vlaanderen voornamelijk van Duitse herkomst (misschien waren dit troepen die in 1477 samen met Maximiliaan naar de Nederlanden gereisd waren).¹¹⁹ Daarnaast waren er ook nog enkele Engelse kapiteins met hun bereden *longbow*-schutters in dienst, deze genoten immers nog steeds de reputatie de beste huurlingen ter wereld te zijn. Vooral de Engelse kapitein Thomas van Evingham speelde een belangrijke rol binnen de strijd tegen het Doornikse garnizoen.¹²⁰ Tijdens de opstanden tegen Maximiliaan werden de Duitse huurlingen vervangen door Franse troepen, aangezien de Franse koning toen de Vlaamse steden steunde in hun verzet tegen de Habsburgse kroonprins. Deze Franse korpsen onder leiding van Philippe de Crèvecoeur bestonden voornamelijk uit ruiters, maar ook uit busmeesters en schutters.¹²¹ De Engelsen verdwenen evenwel niet uit beeld. In de oorlogsrekeningen werd de Engelse kapitein Jan Edward 'Inghels', aan het hoofd van een groep bereden boogschutters, ook na de indienstneming van de Fransen verder betaald.¹²² Een enkele keer, in augustus 1489, betaalt de stad ook Zwitserse troepen die onder leiding van de Franse generaal François de Bourbon, hertog van Vendôme, de Gentse en Brugse inval in het westkwartier van het graafschap kwam versterken (Nieuwpoort en omstreken waren trouw gebleven aan Maximiliaan).¹²³

Soms deed de stad beroep op bepaalde groeperingen wier oorsprong en achtergrond ons onbekend is. In 1484 betaalde de stad de 'ghesellen van den langhen zweerden' voor enkele krijgsverrichtingen in Deinze, en de 'gheselle

¹¹⁸ SAG, reeks 400, n° 27, f° 398r.

¹¹⁹ Gent onderhield in 1478 400 Duitse huurlingen (SAG, reeks 400, n° 26, f° 154v).

¹²⁰ J. Molinet, *Chroniques*, G. Doutrepoint & O. Jodogne (eds.), Brussel, 1935, dl. 1, p. 242; A. Sablon du Corail, 'Les étrangers au service de Marie de Bourgogne: de l'armée de Charles le Téméraire à l'armée de Maximilien', *Revue du Nord*, 84 (2002), pp. 391-392.

¹²¹ Bijvoorbeeld ruiters: SAG, reeks 20, n° 6, f° 26v-29r; busmeesters: *idem*, f° 41v en 43v; kruisboogschutters: *idem*, f° 79v. Over de Franse steun: W. Blockmans, 'La position du comté de Flandre dans le Royaume à la fin du XVe siècle', in: B. Chevalier & P. Contamine (eds.), *La France de la fin du XVe siècle. Renouveau et apogée. Économie – Pouvoirs – Arts. Culture et conscience nationales*, Parijs, 1985, pp. 71-89.

¹²² SAG, reeks 20, n° 6, f° 12r-13r, 22v-24r, 63r en 80r.

¹²³ SAG, reeks 20, n° 7, f° 234r (het betrof een tweeduizendtal soldaten). Uit deze periode dateert ook de betaling van 2000 kronen aan het Brusselse stadsbestuur om de oorlog tegen Maximiliaan het hoofd te bieden (SAG, reeks 20, n° 7, f° 238r en n° 9, 2r).

van den ringhe' voor gelijkaardige diensten.¹²⁴ Vermoedelijk was dit één van de georganiseerde huurlingenbendes van binnen (of buiten?) de stad die hun diensten aan de stad aanboden, waarvan de zogenaamde compagnie van de Groene Tent de bekendste is. Deze eenheid was eveneens actief tijdens de Gentse opstand tegen Filips de Goede.¹²⁵ Maar er zijn ook vermeldingen dat Groene Tenters aan de zijde van de Luikse rebellen vochten tijdens hun strijd tegen Karel de Stoute.¹²⁶ Hun naam zouden ze ontleenen aan hun gewoonte om in de bossen onder de blote hemel te slapen.¹²⁷ De bossen dienden als hun schuilplaats en als uitvalsbasis van waaruit ze raids ondernamen in vijandig grondgebied met de bedoeling bevoorradingswegen en communicatielijnen van de tegenstander af te snijden. Ze golden als een erg ervaren en veelzijdige eenheid en beschikten zelfs over eigen vuurwapens.¹²⁸ Het korps beschikte ook over een eigen banier, maar over hun precieze organisatie zwijgen de bronnen. Een zeldzame vermelding in de stadsrekeningen uit 1487 toont aan dat een kapitein werd ingeschakeld bij de (vrije) rekrutering (binnen en buiten de stad) van deze groep huurlingen.¹²⁹ Opvallend is wel dat we in de stadsrekeningen geen vergoedingen voor de compagnie van Groene Tent aantreffen.¹³⁰ Toch lijkt het zeer onwaarschijnlijk dat ze, zoals een anonieme kroniekschrijver beweert, niet betaald werden, maar overleefden van de buit die ze veroverden op hun vijanden. Volgens dezelfde bron zouden ze zelfs geen uitrusting gehad hebben, tenzij deze die ze van hun gevallen vijanden roofden.¹³¹ De groepering blijft raadselachtig.

Hun militaire inzet is velerlei, getuige de volgende episodes uit de oorlogen uit het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Volgens een anonieme chroniqueur, zouden zij, door middel van hinderlagen en listen, het Franse leger dat voor Kassel lag, gedwongen hebben het beleg op te geven en zich terug te trekken naar Terwaan. In 1478-1479 wist Jan de Geest, de leider van de Groene Tent, de Fransen enkele gevoelige nederlagen toe te dienen. De bevel-

¹²⁴ SAG, reeks 20, n° 2, f° 80r-82r.

¹²⁵ Haemers, *De Gentse Opstand*, p. 311.

¹²⁶ R. Smith & K. Devries, *The Artillery of the Dukes of Burgundy 1363-1477*, Woodbridge, 2005, pp. 156-157.

¹²⁷ J.-F. Verbruggen, 'De militairen in de Middeleeuwen en de Bourgondische tijd', in: J. L. Broeckx, C. De Clercq, J. Dhondt & M. Nauwelaerts (eds.), *Flandria nostra: ons land en ons volk, zijn standen en beroepen door de tijden heen*, Antwerpen, 1960, dl. 5, p. 222.

¹²⁸ Smith & Devries, *The Artillery of the Dukes of Burgundy*, p. 157.

¹²⁹ 'Item betaelt [...] van dat zij ghepublijert hebben dat alle deghone die hemlieden naermaels zouden willen voughen als Groentente, al sowel van buten als van binnen deser stede, [...] hemlieden moesten doen scriven onder sulcke capitainen also men daertoe ordonnieren zal' (SAG, reeks 400, n° 29, f° 355r).

¹³⁰ Hetzelfde gaat op voor de Gentse opstand van 1449-53 (Haemers, *De Gentse Opstand*, p. 311).

¹³¹ *Dit sijn die wonderlycke oorloghen van den doorluchtighen hoochgeboren prince, keyser Maximiliaen. Hoe hij eerst int land quam*, W. Jappe Alberts (ed.), Groningen, 1957, p. 36.

hebber van het Franse garnizoen zou zelfs gezworen hebben dat hij Jan de Geest zou opjagen, radbraken en levend braden 'als ware het een kaproen'.¹³² Ook bij de slag van Enguinegatte in 1479 waren Jan de Geest en zijn gezellen van de partij. De veldslag kende echter een ongelukkig verloop voor de eenheid, aangezien Jan de Geest er de dood vond. Ook vergezelden de gezellen van de Groene Tent vaak de Witte Kaproenen bij hun opdrachten voor de schepenen. Ze speelden dus ook een belangrijke rol in het opleggen van de wil en de controle van de Gentse stadsmagistraat over het Gentse kwartier. We kunnen ze bijgevolg als een gelijkaardig korps beschouwen als de Witte Kaproenen, met het verschil dat de Witte Kaproenen Gent als uitvalsbasis hadden en de wacht hielden bij de stad. De Groene Tent daarentegen was steeds te velde en koos als uitvalsbasis doorgaans versterkingen op het platteland. Het feit dat de compagnie van de Groene Tent in 1485, toen Maximiliaan eindelijk de Vlaamse opstand kon bedwingen, net als de Witte Kaproenen werd opgeheven, evenals het feit dat deze twee eenheden gelijktijdig heropgericht werden in 1487 bij de installatie van het nieuw revolutionair bewind te Gent, wijst er duidelijk op dat ze een gelijkaardige taak vervulden.

2.3. De tros

Een laatste onderdeel van het Gentse gemeenteleger werd gevormd door de tros. Deze bestond uit verschillende onderdelen. De koning van de kinderen voerde hierover het bevel. Hij stond in voor het aanwerven van de wagenmengers, de beveiliging van de wagentrein en dergelijke meer. Deze taak deelde hij met de meester der artillerie. Vanaf 1487 zien we dat de stad een klerk, Herman Philips, aanstelde, die verantwoordelijk was voor de uitbetaling van de wagenmengers, pioniers en koningskinderen die de tros vergezelden. Bij iedere expeditie van het Gentse gemeenteleger vinden we ook de zogenaamde pioniers in de tros terug. Ze stonden steeds onder het bevel van de koning der kinderen. Terwijl de koningskinderen doorgaans slechts tien à veertien man bedroegen, waren deze pioniers steeds in grote getale aanwezig. Op de grote expedities liep hun aantal op tot in de zeventig en ook op kleinere expedities treffen we ze doorgaans met een twintigtal man aan.¹³³ Ze hielpen de koningskinderen de wegen begaanbaar te maken en moesten ook de wagens van de tros verdedigen bij een vijandelijke aanval. Bij belegeringen deden ze ook dienst als 'sapeurs' die mijngangen onder de wallen van de stad moesten graven met de bedoeling ze te laten instorten.¹³⁴ Eens het leger halt hield, dienden ze te helpen bij het graven van grachten, het oprichten van palissades het opstellen van tenten, paviljoenen enzovoort. Een laatste taak van de pioniers was het assisteren van de busschieters bij het graven van geschutsstellingen en

¹³² *Ibidem*, p. 43; Despars, *Cronijcke van den lande*, dl. 4, p. 169.

¹³³ Bijvoorbeeld: SAG, reeks 20, n° 9, f° 5r-8v.

¹³⁴ P. Contamine, *Guerre, état et société à la fin du Moyen Âge: études sur les armées des rois de France, 1337-1494*, Parijs, 1972, p. 311.

HET GENTSE GEMEENTELEGER

het laden en lossen van het geschut. Het is dus duidelijk dat vele van deze taken overlappen met deze van de koningskinderen.

De artillerie vormde een omvangrijk, zo niet het grootste onderdeel van de tros. De zorg voor de artillerie wanneer het gemeenteleger op mars was, werd hierboven reeds uitvoerig besproken. De wagenmenners ('*wagheneers*') die onder andere de artillerie, maar ook ander materieel, in opdracht van het Gentse gemeenteleger vervoerden, waren steeds particulieren. Deze handelden uit privé-initiatief en stonden tijdens de mars onder toezicht van de koning der kinderen.¹³⁵ Soms werden deze wagenmenners gedwongen aan de veldtochten deel te nemen. Normaliter werden kosten vergoed, of verlies van materieel terugbetaald.¹³⁶ In tijden van nood eiste het stadsbestuur echter vaak wagens op. Vooral naarmate de oorlog aansleepte, bedreigde de stad wagenmenners met zware straffen indien ze het leger niet vergezelden. Uiteindelijk gaat men de wagens en hun menners gewoonweg opeisen. Er werd bedreigd met boetes of zelfs met de verbeurdverklaring van hun paarden en wagens als ze weigerden aan de oproep te voldoen.¹³⁷ In de staart van de tros trokken ook nog enkele andere personen mee die elke expeditie vergezelden, maar niet tot de strijders behoorden, zoals dokters, kapelaans, koks, en gerechtsofficieren (die de legerleiding hielpen de discipline van het leger te bewaken).¹³⁸

Tot slot vermelden we nog even de opmerkelijke kosten in de oorlogsrekeningen van 1488-1489 voor onkosten begaan door vrouwen. Het betreft geen betalingen aan vrouwen van lichte zeden, maar aan vrouwen die door de stad ingeschakeld werden in de oorlog tegen Maximiliaan van Oostenrijk. Zij voerden geen militaire opdrachten uit (van een Gentse Jeanne d'Arc is zeker geen sprake), maar eerder spionagepraktijken. Het stadsbestuur betaalde hen, vaak in opdracht van de regentschapsraad, om boodschappen rond te dragen in het hele graafschap.¹³⁹ Zij reisden het graafschap rond en wonnen informatie voor de Gentse gezagsdragers, en wellicht ook voor de legerleiding. Vermoedelijk werden voor deze heikele taak vrouwen ingezet omdat ze moeilijker van spionagepraktijken verdacht konden worden indien ze in vijandelijk gebied door-drongen. Dergelijke diensten door vrouwen werden overigens ook verricht

---

¹³⁵ Heins, *Gand, sa vie*, p. 45.

¹³⁶ Bijvoorbeeld tijdens de veldtocht naar Diksmuide in 1489 verloor het Gentse gemeenteleger twaalf wagens (SAG, reeks 20, n° 6, f° 152r-153r).

¹³⁷ SAG, reeks 400, n° 29, f° 369v.

¹³⁸ SAG, reeks 400, n° 28, f° 95v; reeks 20, n° 7, f° 240v; reeks 20, n° 3, f° 42v. In het kamp in Spiere was de tucht dermate ver te zoeken dat men zelfs '*meester Willem Hurtecamp dienare van der sweerde*', een beul, naar het kamp gezonden om te trachten de mannen terug op het rechte pad te krijgen (SAG, reeks 400, n° 25, f° 293v).

¹³⁹ SAG, reeks 20, n° 7, f° 148r e.v.

voor het Bourgondische leger.¹⁴⁰ Ook de veertiende-eeuwse Noord-Italiaanse steden huurden regelmatig vrouwen in om vijandige troepenbewegingen van nabij te volgen.¹⁴¹ In de Bourgondische Nederlanden lijkt de inschakeling van vrouwen in spionageactiviteiten dus eveneens een courante praktijk te zijn geweest.

3. De bevelstructuur van het Gentse gemeenteleger (1477-1492)

In de aanvangsfase van de oorlog tegen Frankrijk stond het Gentse gemeenteleger onder bevel van de kapitein-generaal van Vlaanderen. Voor de veldtocht naar Pont d'Espierre in 1477 was dit Adolf, hertog van Gelre. Na diens dood op het slagveld te Doornik in juni 1477 werd zijn taak overgenomen door Jacob van Savoye, graaf van Romont.¹⁴² Het Vlaamse leger maakte in de aanvang van de oorlog tegen Frankrijk theoretisch deel uit van het leger dat door de Staten-Generaal en nadien door de Bourgondische dynastie gemobiliseerd werd onder leiding van Adolf van Kleef, stadhouder-generaal van Maria van Bourgondië.¹⁴³ De kapitein-generaal had het bevel over het hele Vlaamse leger, maar in de praktijk bleef de thuisbasis van de Vlaamse gemeentelegers een verregaande invloed uitoefenen op de inzet van de troepen. Na de dood van Karel de Stoute hadden de Drie Leden van Vlaanderen immers een verregaande autonomie van de hertogin bekomen. Gent, Brugge en Ieper beslisten zelf het tijdstip van de mobilisatie van troepen en de omvang ervan.¹⁴⁴ Zoals het Brugse en Ieperse gemeenteleger had ook het Gentse een aparte legerleiding. In 1477 stond het gemeenteleger onder bevel van de schepenen en de dekens van de stad. Er trokken drie schepenen van de Keure mee, maar slechts twee schepenen van Gedele, die echter wel werden vergezeld door hun secretaris.¹⁴⁵ Daarnaast werden ook nog de twee stedehouders van de overde-

¹⁴⁰ In augustus 1421 bijvoorbeeld betaalde Filips de Goede tijdens de oorlog met Frankrijk vier vrouwen die naar Le Crotoy en Noyelle in Picardië werden gestuurd 'pour savoir de l'estat et comune de ses ennemis et pour en rapporter responce' (*Archives départementales du Nord, B 1935, f° 162r*). Met dank aan Bert Verwerft voor de verwijzing.

¹⁴¹ A. Cirier, 'La face cachée du pouvoir. L'espionnage au service d'état(s) en construction en Italie à la fin du Moyen Age (XIIIe-fin XVIe siècle)', *Publications du Centre Européen d'Etudes bourguignonnes (XIVe-XVIe siècles)*, 48 (2008), p. 19.

¹⁴² V. Fris, 'Romont (Jacques de Savoie, comte de)', in: *Biographie Nationale*, XIX (1907), klm. 928-937.

¹⁴³ J. Haemers, 'Kleef (Adolf van)', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, XVIII, Brussel, 2007, klm. 540-547.

¹⁴⁴ Een uitgebreide bespreking van deze militaire autonomie in Haemers, *For the common good, passim*.

¹⁴⁵ Respectievelijk Jaspas van den Hole, Jacob Temmerman en Jacob van Papeghem voor de schepenbank van de Keure. Jan de Crane, Gilles van den Leene en hun secretaris François de Clerc voor de schepenbank van Gedele. De schepenen werden ook nog eens vergezeld door de hofmeester (SAG, reeks 400, n° 25, f° 290r-291v).

HET GENTSE GEMEENTELEGER

kens op de expeditie meegezonden om de leden van de weverij en de neringen te vertegenwoordigen.¹⁴⁶ Tezamen vormden zij vermoedelijk een soort van krijgsraad die besliste wat er op het slagveld diende te gebeuren. In een latere fase van de oorlog werd het Gentse gemeenteleger begeleid door Jan van Dadizeele, hoogbaljuw van de stad. Hij had zich steeds meer geprofileerd op militair vlak en zich een waardige aanvoerder getoond. De dekens en schepe-
nen lijken van dan af eerder de rol van raadgevers te hebben vervuld. In april 1479, de aanloop van de veldslag te Enguinegatte, werd Jan van Dadizeele door Maximiliaan van Oostenrijk gepromoveerd tot kapitein-generaal van het voetvolk van het Vlaamse gemeenteleger. Deze te Gent populaire edelman zou uiteindelijk door aanhangers van Maximiliaan te Antwerpen vermoord worden in oktober 1481 nadat de spanningen tussen Gent en de aartshertog een nieuw hoogtepunt hadden bereikt.¹⁴⁷ Er werd niet onmiddellijk een opvolger aange-
steld.

In de eerste fase van de oorlog tegen Maximiliaan (1484-1485) is de situatie licht gewijzigd ten gevolge van de nieuwe indeling van het Gentse gemeenteleger (de omschakeling van het rekruteringsysteem van de drie Leden naar het stavelrijstelsel). Wegens de onvolledigheid van de stadsrekeningen, is het moeilijk het bevelhebberschap van het leger in deze periode te achterhalen. Alleszins was er in deze periode een *'provoost van den sauldoyers van Vlaenderen te voet'* aangesteld, namelijk Joris Sersanders, die het bevel van de Gentse troepen op zich nam.¹⁴⁸ Sersanders lijkt dus de rol van Jan van Dadizeele te hebben overgenomen. Hij werd vergezeld door enkele militaire adviseurs zoals Jan van Coppenhole en de deken van de Witte Kaproenen.¹⁴⁹ De deken van de Witte Kaproenen lijkt in deze periode één van de belangrijkste aanvoerders van het Gentse gemeenteleger te zijn geweest. We treffen hem nog verscheidene malen aan als bevelhebber van de *'serianten'* uit de koninkstavelrijen.¹⁵⁰ Het volledige Vlaamse leger (met inbegrip van de Brugse en Ieperse troepen) dat optrok tegen Maximiliaan werd nog steeds geleid door Jacob van Savoye, tot aan de overgave van de Vlamingen in juni 1485.¹⁵¹

Toen Gent opnieuw in opstand kwam tegen Maximiliaan in november 1487 werd het militaire bevelhebberschap toevertrouwd aan vier personen, namelijk Adriaan Vilain, heer van Rassegem, die als kapitein-generaal van Gent werd aangesteld, en vervolgens nog eens drie kapiteins (soms hoofdman genoemd),

¹⁴⁶ SAG, reeks 400, n° 25, f° 291v.

¹⁴⁷ J. Haemers, 'Le meurtre de Jean de Dadizeele. L'ordonnance de cour de Maximilien d'Autriche et les tensions politiques en Flandre (1481)', *Publications du Centre Européen d'Etudes bourguignonnes (XIVe-XVIe siècles)*, 48 (2008), pp. 227-248.

¹⁴⁸ De Smet, 'Mémoire historique', p. 13.

¹⁴⁹ SAG, reeks 20, n° 2, f° 32r-v.

¹⁵⁰ SAG, reeks 20, n° 3, f° 42v.

¹⁵¹ Hij was tevens admiraal van Vlaanderen en lid van de regentschapsraad (H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)*, Zutphen, 2001, p. 260).

één voor elk van de drie leden van de stad.¹⁵² Deze vier kapiteins namen het opperbevel van het Gentse leger op zich, met Adriaan Vilain als absolute gezaghebber. Ze voerden het bevel over verschillende andere kapiteins die bepaalde eenheden van de Gentse troepenmacht onder hun hoede hadden. Ook de schepenen, de overdeken of andere gezagdragers in de stad konden een deel van het gemeenteleger begeleiden. Jan van Coppenhole bijvoorbeeld, de provoost-generaal van de Drie Leden van Vlaanderen, leidde verscheidene expedities, ook toen hij in 1490 als overdeken van de neringen aangesteld was.¹⁵³ Deze nieuwe, relatief complexe legerleiding werd ingevoerd omdat Gent voor een grote militaire uitdaging stond, namelijk een oorlog tegen de aartshertog die zich met zijn troepenmacht bij Brugge schuil hield. Tijdens de daaropvolgende krijgsv verrichtingen (te Oudenaarde, Kortrijk, Hulst) zette de stad een hoog aantal troepen in (vaak bestaande uit duizenden manschappen¹⁵⁴) die uiteindelijk in hun doel zouden slagen, met name de verovering van het volledige kwartier in december 1487 en januari 1488. Deze verovering dwong Maximiliaan in het defensief, en overtuigde uiteindelijk ook de Brugse ambachten om de stad in zijn opstand tegen de regent van Filips de Schone te steunen. Maximiliaan werd te Brugge gevangen genomen en na diens vrijlating in mei 1488 uit het graafschap verjaagd. De bevelstructuur van het Gentse gemeenteleger onder leiding van Adriaan Vilain werd behouden tijdens de daaropvolgende oorlog tegen Duitse troepen die onder leiding van Albrecht van Saksen (met succes) het graafschap opnieuw probeerden te veroveren, tot de opdoeking van de tweede regentschapsraad in het najaar van 1489. Kapitein-generaal van Vlaanderen in deze periode was Filips van Kleef, die

¹⁵² Dit waren Jan Reverdey die echter al gauw werd opgevolgd door Lodewijk van Massemen voor de poortერი, Remeus Hubert voor de neringen en Christoffel Claeys, die ook snel vervangen zou worden door Jan van den Eede, voor de weverij (SAG, reeks 20, n° 6, f° 4r-8r). Zoals we vaststelden voor de aanstelling van hoofdmannen in 1477, kunnen we de benoeming van deze kapiteins kaderen in de machtsovername van de ambachten (die vermoedelijk eisten dat de verdeling der drie leden niet alleen op politiek maar ook op militair vlak werd doorgevoerd). Over de nieuwe kapitein-generaal: V. Fris, 'Rasseghem (Adrien Vilain II, dit le sire de)', in: *Biographie Nationale*, XVIII (1905), klm. 748-755.

¹⁵³ V. Fris, 'Jan van Coppenhole, de leider van de opstand van Gent tegen Maximiliaan van Oostenrijk', *Bulletijn van de MGOG*, 14 (1906), pp. 93-114.

¹⁵⁴ In december 1487 bijvoorbeeld reisde de Gentse kapitein met een troepenmacht van 1000 gezellen naar Aalst, in januari met 3000 gezellen naar Kortrijk en erna naar Oudenaarde. In februari trekt een troepenmacht van 1500 gezellen naar Hulst, in maart bezetten 1000 gezellen Deinze en omstreken. 1500 gezellen werden gemobiliseerd 'in den tijt dat de keysere hier voor tstede lach [juni 1488]' (SAG, reeks 20, n° 6, f° 143r-145v).

HET GENTSE GEMEENTELEGER

tevens de leiding van de (tweede) Vlaamse regentschapsraad op zich nam.¹⁵⁵ Toen deze edelman in oktober 1488 een veroveringstocht in Brabant ondernam, stuurde Gent een delegatie van een duizendtal soldaten uit het gemeenteleger mee op pad.¹⁵⁶

Door het ontbreken van de oorlogsrekeningen van de daaropvolgende jaren is het echter onmogelijk uitspraken te doen over het organogram van het Gentse gemeenteleger in de jaren 1490-1492. Er was in deze periode een hoog wisselingsritme onder de hoofdmannen, onder wie de belangrijkste Remeeus Hubert en Pieter de Wiest waren. Telkens er een nieuwe hoofdman (of hoofdmannen) aangesteld werd, veranderde de institutionele organisatie aan de top van het Gentse legerapparaat. Maar deze is moeilijk te reconstrueren wegens het gebrek aan bronnen. Soms is dit wel mogelijk. Op 20 juni 1491, bijvoorbeeld, stelde de stad een nieuwe (opper)hoofdman aan, met name Remeeus Hubert, ditmaal met zes onderkapiteins of raadmannen (vermoedelijk twee per lid van de stad), en een klerk.¹⁵⁷ Een dergelijke militaire structuur was niet ongezien; ook in 1452 had de stad één hoofdman en vijf raadslieden (toen één per parochie) gekend.¹⁵⁸ In 1491 putte de stad dus uit het gekende arsenaal aan militaire instituties, en vermoedelijk zijn de daaropvolgende (en ons vaak onduidelijke) structuren die men zou uitdenken varianten op hetzelfde thema, met name een aan de noden aangepaste combinatie van elementen uit de stavelrijstructuur en de verdeling per leden of per parochie.

De aanstelling van een nieuwe legerleiding had mogelijk de bedoeling om het moreel van de stad op te krikken en een nieuw élan aan de oorlog te geven. Daarvan getuigt althans het ritueel karakter van de aanstelling van nieuwe hoofdmannen tijdens wapeningen op de Vrijdagsmarkt voor de verzamelde achterban. Een plechtige eedaflegging gaf de aanstelling van een nieuwe hoofdman alvast de nodige allure. De eed van Pieter de Wiest is zelfs bewaard gebleven.¹⁵⁹ Vaak opereerde de hoofdman in deze troebele periode van oorlog-

---

¹⁵⁵ Haemers, 'Philippe de Clèves', p. 53. De aanval op het graafschap in de zomer van 1489 bracht te Gent eveneens grote troepen op de been. 4000 soldaten rukten toen op naar Hulst en nadien naar Oudenaarde, Ninove en Dendermonde (vermoedelijk waren dit troepen die weggetrokken waren uit Brussel toen Filips van Kleef er in juni 1489 de aftocht diende te blazen), zie SAG, reeks 20, n° 6, f° 146r-148r; en n° 9, f° 5r-17r.

¹⁵⁶ SAG, reeks 20, n° 6, f° 85r-86v.

¹⁵⁷ SAG, reeks 400, n° 30, f° 355r. Enkele weken later werd het aantal raadslieden tot drie herleid (361r). Remeeus Hubert (reeds hoofdman van november 1487 tot november 1488) zou, aldus enkele geruchten, een complot gesloten hebben om in het voorjaar van 1492 de stad over te leveren aan Maximiliaans kapitein-generaal Engelbrecht Nassau; hetgeen uitmondde in de terechtstelling van de tweeling Jan en Frans van Coppenhole in juni 1492 (Despars, *Cronycke van den lande*, dl. 4, p. 519), maar Hubert werd zelf nog voor deze terechtstelling vermoord door Joos Bilget (*Dagboek van Gent*, dl. 2, p. 270). Molinet daarentegen ziet hem, samen met de Coppenholes, als 'grans patriarches des meutins' en medestanders van Filips van Kleef die de strijdbijl in 1490 tegen Maximiliaan hadden opgegraven (Molinet, *Chroniques*, dl. 2, p. 253).

¹⁵⁸ Haemers, *De Gentse opstand*, p. 310.

¹⁵⁹ SAG, reeks 93, n° 7, f° 58v (8 mei 1489).

voering tegen Maximiliaan samen met de baljuw van de stad, die vaak vergoed werd voor zijn militaire optredens op het slagveld.¹⁶⁰ Tot slot vermelden we nog even dat Gent in de veroverde kastelen in het Gentse kwartier kapiteins aanstelde, die de strategische punten met een klein contingent uit het gemeenteleger dienden te bewaken.¹⁶¹

4. Conclusie

In tegenstelling tot wat in de aangehaalde verouderde literatuur wordt beweerd, leert onze analyse dat het Gentse gemeenteleger geen laffe ongeregelde bende vechtersbazen was. Een strakke organisatie kenmerkte de Gentse stadsmilities, en een zekere discipline van de stedelijke krijgslieden lijkt een vaststaand gegeven te zijn geweest, althans wat de onderzochte periode betreft. Het bestel der drie leden, dat de politieke maatstaf was in Gent, had ook het gemeenteleger in zijn greep. De omvangrijke troepenmacht was verdeeld volgens de gekende driedeling neringen, weverij en poorterij. Deze organisatie was niet star. Na de eerste nederlaag op het slagveld, schakelde het gemeenteleger snel over op een andere, meer aan de noden aangepaste structuur, namelijk die van de koninkstavelrijen, een territoriale indeling per parochie. Het politieke systeem van de Gentse drie leden, dat op een interne pacificatie tussen de verschillende ambachten in de stad gericht was, werd in oorlogstijd snel vervangen door een militair efficiëntere structuur, die overigens uit een, wat oorlogsvoering betreft, gewelddadigere veertiende eeuw stamde. Op politiek vlak bleef het systeem der drie leden echter gehandhaafd (omdat het op dat vlak zijn nut nog steeds bewees), maar buiten de stad en op het slagveld, keerde Gent in de jaren 1480 terug naar de periode van de krijgshaftige Arteveldes.

Paramilitaire groeperingen en huurlingen werden eveneens aangeworven en ingeschakeld in de bekende oorlogstactiek van Gent, die erin bestond het kwartier strategisch te verdedigen, en slechts offensief op te treden wanneer vijandige troepen de grenzen ervan naderden. Dat het Gentse leger een zekere discipline kende, blijkt uit het feit dat de legerleiding vaak repressief optrad

¹⁶⁰ SAG, reeks 400, n° 30, f° 357v.

¹⁶¹ SAG, reeks 20, n°6, f° 138v-139v. Dit was ook tijdens de Gentse oorlog van 1452-1453 het geval. Soms werd zelfs tot de afbraak van steunpunten in het kwartier besloten, toen bleek dat ze geen militair nut hadden, of door de vijand konden veroverd worden (zoals de kastelen te Middelburg, Nevele en Wondelgem in 1489), zie J. Haemers, 'Oorlog in Nevele. De slag om Nevele (25 mei 1452) en de afbraak van het kasteel van Nevele in 1489', *Driemaandelijks tijdschrift van de heemkundige kring 'Het Land van Nevele'*, 37 (2006), pp. 383-405; en *idem*, 'Middelburg na Pieter Bladelin. De juridische en militaire strijd tussen vorst, stad en adel om sociale erkenning en politieke macht (1472-1492)', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming 'Société d'Emulation' te Brugge*, 142 (2005), pp. 258-260.

HET GENTSE GEMEENTELEGER

tegen de eigen troepen. Van ongeregelheden onder de manschappen was dus zeker sprake, maar de Gentse bevelhebbers hanteerden vlot de nodige middelen om malversaties te bestraffen indien ze gevaarlijk werden voor de eenheid en de efficiëntie van het leger. In een manke organisatie en een gebrekige discipline kunnen we dus geen oorzaken vinden voor de dalende militaire macht van het Gentse gemeenteleger in de loop van de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd. De politieke evolutie zat het Gentse gemeenteleger echter niet mee. Gezien de territoriale uitbreiding van hun rijk, én de grotere greep die de Bourgondische, en later de Habsburgse, vorsten verkregen over de ondergeschikte gewesten kon de machtige tegenspeler van de autonome Vlaamse steden over grotere financiële en bijgevolg militaire reserves beschikken. De ondergang van de Vlaamse gemeentelegers in de loop van de vijftiende en zestiende eeuw vindt dus, volgens ons, niet zozeer zijn oorzaak in vermeende interne ongeregelheden en een gebrek aan inzet van de stedelingen, maar in een externe, staatkundige factor waaraan Gent moeilijk kon ontkomen. Ook al voerde de stad Gent in het laatste kwart van de vijftiende eeuw opnieuw een militaire structuur in die aan Artevelde deed denken, op politiek vlak was ze niet opgewassen tegen de Bourgondisch-Habsburgse staat. De financiën die de vorst kon mobiliseren, en bijgevolg ook diens troepensterkte, leidden niet alleen tot eclatante overwinningen voor de Gentse tegenspeler op het slagveld, maar uiteindelijk tot een vergrote greep van de vorst op de stedelijke politiek.